

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: **«МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО
МОВУ В 10-11 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Виконала:

здобувачка вищої освіти

освітньої програми Середня освіта (Українська мова і
література)

спеціальності 014 Середня освіта (за предметними
спеціальностями)

предметної спеціальності 014. 01 Середня освіта
(Українська мова і література)

денної форми здобуття вищої освіти

Ковальчук Аліна Віленівна

Керівник:

Попович А.С., доктор педагогічних наук, професор,
доцент кафедри української мови

Рецензент:

Гудима Н.В., кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні основи вивчення загальних відомостей про українську мову	8
1.1. Психолого-педагогічні чинники засвоєння старшокласниками загальних відомостей про мову	8
1.2. Лінгвістичні аспекти вивчення загальних відомостей про українську мову	11
1.3. Аналіз програмного й підручничкового забезпечення вивчення загальних відомостей про українську мову в 10–11 класах	16
1.4. Моделювання методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах.....	23
Висновки до першого розділу	26
Розділ 2. Реалізування методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10-11 класах	28
2.1. Методи навчання загальних відомостей про українську мову в 10–11 класах	28
2.2. Роль життєво зорієнтованих завдань у вивченні загальних відомостей про мову	35
2.3. Технології вивчення загальних відомостей про мову на уроках української мови в старших класах	39
Висновки до другого розділу	44
Розділ 3. Експериментальне дослідження ефективності методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10-11 класах	46
3.1. Зміст і структура експериментально-дослідного навчання за розробленою методикою	46
3.2. Організація констатувального етапу педагогічного експерименту...	50
3.3. Перебіг формувального етапу педагогічного експерименту	55
3.4. Результати експериментального навчання	60
Висновки до третього розділу	64
Висновки	65
Список використаних джерел	68
Додатки	75
Додаток А. Матеріали для проведення констатувального етапу педагогічного експерименту	75
Додаток Б. Матеріали для проведення формувального етапу педагогічного експерименту	83

ВСТУП

Сучасна українська школа покликана формувати національно свідому, мовно компетентну, критично мислячу особистість, здатну ефективно спілкуватися державною (українською) мовою в усіх сферах суспільного життя. Повномасштабне вторгнення в Україну актуалізувало питання мовної освіти: українська мова стала не лише інструментом спілкування, а й фундаментом національної ідентичності, засобом консолідації суспільства та духовної стійкості. У цих умовах особливої уваги набула мовна освіта старшокласників, оскільки в 10–11 класах учні здобувають систематизовані знання про мову як цілісну знакову систему.

Попри значний доробок у галузі методики викладання української мови, питання вивчення загальних відомостей про мову в старшій школі залишаються недостатньо систематизованими та потребують комплексного переосмислення відповідно до нових освітніх стандартів. Аналіз наукових праць О. Біляєва, М. Пентиліук, Л. Мацько, С. Карамана, О. Горошкіної, А. Хом'яка та ін. засвідчує, що дослідники розглядали вивчення загальних відомостей про мову в школі, однак аспекти методичного моделювання, добору ефективних методів і прийомів, організації діяльності учнів висвітлено недостатньо. Це вимагає створення цілісної методичної системи, що забезпечить глибоке розуміння учнями мови як суспільного явища й інструмента комунікації.

Актуальність дослідження зумовлена потребою формування в старшокласників цілісного мовного світогляду та необхідністю оновлення змісту й технологій вивчення загальних відомостей про мову відповідно до сучасних освітніх стандартів. Недостатнє розроблення методики подання цього змістового блоку в 10–11 класах, а також зростання ролі української мови як маркера національної ідентичності в умовах повномасштабного вторгнення актуалізують потребу створення науково обґрунтованої, компетентнісно зорієнтованої методичної системи його вивчення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально

перевірити методику вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети окреслено такі **завдання**:

1. Дослідити стан наукового дослідження проблеми та визначити теоретичні засади вивчення загальних відомостей про мову в школі.
2. Проаналізувати чинні програми з української мови, підручники й навчально-методичне забезпечення для уроків у 10–11 класах.
3. Визначити ефективні методи і прийоми вивчення загальних відомостей про мову в старших класах.
4. Розробити методику вивчення загальних відомостей про мову для 10–11 класів.
5. Перевірити ефективність запропонованої методики та проаналізувати отримані результати.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що рівень сформованості загальномовних знань і вмінь старшокласників підвищиться за умови впровадження на уроках української мови в 10–11 класах методичної системи, яка ґрунтується на компетентнісному, комунікативно-діяльнісному та особистісно зорієнтованому підходах, передбачає використання інтерактивних технологій, інформаційно-комп'ютерних технологій (далі – ІКТ) та життєво зорієнтованих завдань.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови учнів 10–11 класів, а **предмет дослідження** – методика вивчення загальних відомостей про мову в старшій школі: зміст, принципи, підходи, методи, форми та засоби навчання, що забезпечують формування системних знань про мову.

У процесі дослідження використано такі **методи**: теоретичні (аналіз нормативних документів галузі освіти, систематизація літератури з проблеми дослідження, аналіз науково-методичного, програмового забезпечення; моделювання, розроблення системи формування знань, умінь та навичок старшокласників); емпіричні (бесіди з учнями; спостереження за освітнім процесом; визначення рівнів сформованості знань учнів, апробування та

перевірка дієвості розробленої методики); статистичний (якісний аналіз результатів експериментального навчання – для перевірки сформульованих припущень і підтвердження ефективності впровадженої методики).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні, обґрунтуванні й створенні цілісної методики вивчення загальних відомостей про мову, що враховує сучасні педагогічні підходи, особливості навчання старшокласників, необхідність інтеграції інтерактивних методів навчання.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та апробації методичної системи, яку можна застосовувати на уроках української мови в 10–11 класах, а також у використанні напрацьованих матеріалів на уроках української мови і під час створення навчально-методичних посібників тощо.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Результати дослідження обговорювали на науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2024-2025 н.р. (09-10.04.2025 р., Кам'янець-Подільський), VI Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Філологічні горизонти: науковий, лінгводидактичний, філософський, соціальний, інклюзивний, національно-патріотичний вектори» (17-18.10.2024 р., Вінниця), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної освіти в Україні: виклики та перспективи» (23-24.10.2024 р., Кам'янець-Подільський), III Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (08.11.2025 р., Кам'янець-Подільський), IV Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (07.11.2025 р., Кам'янець-Подільський) та на засіданнях кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2024-2025 н. р.).

Упровадження результатів педагогічного дослідження здійснювалося впродовж виробничої педагогічної практики та виробничої переддипломної

педагогічної практики в ліцеї №3 Кам'янець-Подільської міської ради.

Публікації. За матеріалами кваліфікаційної роботи здійснено 3 публікації в «Збірнику наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2024 рік, випуск 14; 2025 рік, випуск 15) та 1 публікацію в «Збірнику наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (2025 рік, випуск 19).

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (61 позиція) та додатків. Загальний обсяг роботи – 92 сторінки (основний текст – 65 сторінок).

Зміст роботи. У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, охарактеризовано методи дослідження, теоретичне та практичне значення результатів та апробацію.

У першому розділі «**Теоретичні основи вивчення загальних відомостей про українську мову**» з'ясовано місце загальних відомостей про українську мову у структурі шкільного курсу української мови. Охарактеризовано психолого-педагогічні чинники засвоєння мовознавчих знань старшокласниками, визначено лінгвістичні засади формування загальномовних понять, здійснено аналіз програмового й підручничкового забезпечення теми. Окреслено основні блоки моделі методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10 – 11 класах закладів загальної середньої освіти.

У другому розділі «**Реалізування методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах**» представлено практичний аспект дослідження: розкрито методи і прийоми, спрямовані на активізування пізнавальної діяльності учнів; висвітлено роль життєво зорієнтованих завдань у вивченні досліджуваної теми; охарактеризовано сучасні педагогічні технології, що забезпечують підвищення ефективності засвоєння мовознавчих знань.

У третьому розділі «**Експериментальне дослідження ефективності**

методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10 – 11 класах» визначено зміст, етапи і структуру педагогічного експерименту, обґрунтовано критерії та показники оцінювання результатів навчання. Подано характеристики етапів експерименту, проаналізовано отримані результати, результативність запропонованої методичної системи та доцільність її впровадження у практику закладів загальної середньої освіти.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження, сформульовано основні положення, що підтверджують досягнення поставленої мети та окреслено перспективи подальших наукових розвідок стосовно вдосконалення методики навчання загальних відомостей про мову.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

1.1. Психологічно-педагогічні чинники засвоєння старшокласниками загальних відомостей про мову

У процесі вивчення загальних відомостей про мову важливим є не лише зміст навчального матеріалу та методи його подання, а й низка психологічних і педагогічних чинників, які безпосередньо впливають на формування мотивації учнів, активізацію пізнавальної діяльності й ефективне засвоєння матеріалу. Ці чинники визначають наскільки глибоко й усвідомлено учні засвоюють інформацію, формують мовну компетентність і розвивають критичне мислення. У 10–11 класах цей процес є особливо актуальним у зв'язку з переходом учнів до абстрактно-логічного мислення, прагнення до самостійності, особистісного самовираження та соціальної зрілості.

Успішність значною мірою залежить від здатності вчителя адаптувати освітній процес до вікових особливостей старшокласників і створювати умови для усвідомленого й зацікавленого вивчення мови. Погоджуємося з твердженням К. Ушинського: «Ми не кажемо педагогам: дійте так або інакше, але говоримо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете керувати, і чиніть відповідно до цих законів і тих обставин, в яких ви хочете їх застосувати» [56, с. 48].

Власне тому врахування психологічних чинників, зокрема рівня інтелектуального розвитку учнів, їхніх пізнавальних інтересів, мотивації, емоційно-вольової сфери та індивідуальних особливостей мислення, є необхідною умовою ефективного засвоєння загальних відомостей про мову.

У цьому віці розумовий розвиток характеризується не лише засвоєнням умінь чи зміною окремих інтелектуальних якостей, а також формуванням індивідуального стилю мислення. Зростає роль усвідомленого самоконтролю, який дедалі більше впливає на навчальну діяльність старшокласників.

У старшому шкільному віці сприймання перетворюється на складний інтелектуальний процес, який тісно пов'язаний з попереднім досвідом, набутими знаннями та рівнем розвитку. Учні не сприймають інформацію безпосередньо – вона осмислюється, аналізується й узгоджується з наявною системою уявлень. Це дає змогу глибше розуміти мовні явища, встановлювати логічні зв'язки, узагальнювати, тому під час вивчення загальних відомостей про мову важливо подавати матеріал у контексті, який дозволяє учням активізувати знання, оцінювати інформацію та осмислено її засвоювати.

Розвиток уваги стає суперечливий. Зростає її обсяг, інтенсивність та здатність переключатися з одного об'єкта на інший, водночас зростає і вибірковість уваги та її залежність від спрямування інтересів, що зумовлює характерну для багатьох учнів неспроможність сконцентруватися на чомусь одному, неуважність. Як зазначають О. Менших та Ю. Петренко «розвиток пізнавальної сфери старшокласників відбувається за рахунок удосконалення їхньої здатності до цілеспрямованого зосередження уваги на певних об'єктах і явищах, а також переборювання впливу чинників, які відволікають її – усе це свідчить про розвиток концентрації уваги» [39, с. 39].

Отже, учні старших класів здатні свідомо керувати своєю увагою – як розподіляти її між кількома завданнями, так і переключати з одного об'єкта на інший, що безпосередньо пов'язано з розвитком логічного мислення. Розподіл уваги дає змогу виконувати кілька дій одночасно, а переключення забезпечує зміну фокусу з однієї діяльності на іншу.

У процесі вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах важливу роль відіграє пам'ять, яка в цьому віці досягає досить високого рівня розвитку. Старшокласники здатні до усвідомленого запам'ятовування матеріалу, осмислення й збереження інформації. В учнів доволінишим стає запам'ятовування, але велике значення має мимовільна пам'ять – учні запам'ятовують передусім те, що пов'язане з їхніми інтересами та потребами, а також те, що викликає сильний емоційний відгук. Мимовільне запам'ятовування не обов'язково слабше, ніж довільне. Часто буває так, що

матеріал, який мимоволі запам'ятовується, відтворюється краще, ніж матеріал, який навмисне запам'ятала людина [23, с. 49]. Особливо ефективною є смислова пам'ять, що ґрунтується на розумінні змісту та встановленні логічних зв'язків між мовними явищами. Учителеві важливо враховувати ці особливості й організувати освітню діяльність так, щоб сприяти не механічному запам'ятовуванню термінів чи правил, а глибокому осмисленню й практичному застосуванню здобутих знань.

Як ми зазначали раніше, учні старших класів переходять до вищих рівнів абстрактно-логічного мислення. Мислення стає більш системним та є основою для формування їхньої свідомості. Вони не просто читають і завчають матеріал, а обґрунтовують явища, виводять певні зв'язки чи адаптують їх під певні закономірності. У здобувачів загальної середньої освіти зростає схильність до абстрактних розмірковувань на філософську тематику, проте як дослідники зазначають, що схильність до розмірковувань на світоглядно-філософську тематику притаманна більшою мірою юнакам, а пізнавальні інтереси дівчат менш виражені і гірше диференційовані. Дівчата краще виконують практичні завдання, у них художньо-гуманітарні інтереси зазвичай домінують над природничими [29, с. 69].

Отже, ефективне вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах неможливе без урахування психологічно-педагогічних чинників, що зумовлюють особливості навчальної діяльності старшокласників. Розвиток уваги, пам'яті, мислення, сприймання та мотивації в цьому віці має специфіку, яка має бути основою для добору методів і прийомів навчання. Успішність засвоєння мовного матеріалу значною мірою залежить від здатності вчителя не лише адаптувати зміст до інтелектуального рівня учнів, а й організувати освітній процес так, щоб він сприяв усвідомленому, цілісному сприйманню мовних знань і формуванню стійкого інтересу до мови як системи.

1.2. Лінгвістичні аспекти вивчення загальних відомостей про українську мову

Основною метою мовної освіти в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) є формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості [53, с. 2], здатної ефективно використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях. Ці завдання особливо актуалізуються в умовах повномасштабного вторгнення, коли мова виступає не лише засобом спілкування, а й маркером культурної ідентичності, способом опору агресору та інструментом національного єднання.

Учні мають знати історію України, розвивати українську культуру, вільно володіти державною мовою, прагнути до самоосвіти, виявляти активність і відповідальність. Мовна особистість повинна володіти не лише знаннями про мову, а й умінням застосовувати їх в усному й писемному мовленні. З. Бакум визначає мовну особистість як «людину, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, шанує, любить і береже рідну мову, людину, здатну репрезентувати себе в суспільстві засобами мови» [4, с. 41].

Комунікативно-діяльнісний підхід передбачає, що учні не просто відтворюють інформацію про мову, а використовують її у висловлюваннях, усвідомлено застосовують мовні одиниці з урахуванням їх функційного призначення. Завдяки цьому формується здатність до виправданого використання мовних засобів та удосконалюється культура мовлення учнів.

Школа повинна забезпечити не лише знання, а й ціннісне ставлення до мови як основи духовного буття нації. Мовну особистість розглядають не просто як носія мови, а як активного учасника суспільного життя. Формування такої особистості, як зазначає М. Пентилюк, складний і багатогранний процес. Він передбачає участь людини в спілкуванні. Основний спосіб задоволення особистих потреб у спілкуванні – мовлення, тому його називають мовленнєвим спілкуванням [40, с. 81]. Тож освіта має поєднувати не лише розвиток мовних знань, а й розуміння значення мови як чинника національної ідентичності та засобу духовного спротиву.

У 10–11 класах, коли мислення здобувачів набуває ознак абстрактності, логічності, доречно розглядати мову не лише як засіб комунікації, а й як складне соціальне й культурне явище. Учні здатні осмислювати мову не лише як засіб передання інформації, а як інструмент національного самовираження. Учні мають усвідомлювати, що мова – соціальна категорія, яка відіграє важливу роль у формуванні культури та національної ідентичності. Це є особливо важливим у контексті шкільної освіти й вивчення відомостей про мову, адже допомагає усвідомити соціальну природу мовного явища та його роль у житті суспільства [33].

У старших класах варто формувати розуміння того, що володіння українською мовою – це не лише освітній обов'язок, а й громадянський і патріотичний вибір. Таке розуміння сприяє підвищенню мотивації до вивчення української мови та засвоєння її як ключового інструменту національного самовираження, тому «учні мають засвоїти, що мова як найважливіший засіб спілкування не може бути відокремленою від суспільного життя людини, мова – це явище духовної культури, вона зміцнює єдність народу» [46, с. 296].

У цьому контексті шкільний курс української мови включає низку понять: суспільне значення мови, функції, структура, співвідношення мови і мовлення, походження та історичний розвиток української мови, її місце серед інших слов'янських мов, ознаки літературної норми тощо [53]. Вивчення цих тем має супроводжуватися реальними прикладами, спостереженням за мовними явищами в медіа, літературі, повсякденному спілкуванні. Це допомагає здобувачам побачити мову як живий, змінний і соціально зумовлений феномен.

Учителі-словесники мають засвоїти і зрозуміти лінгводидактичні засади методики вивчення загальних відомостей про мову (зміст, структуру уроків, що передбачають ознайомлення учнів із значенням мови, основними функціями, походженням та історичним розвитком), а також виробити вміння й навички моделювати технології навчання загальних відомостей про мову. Важливим є вміння добирати актуальні й переконливі приклади, будувати діалог, залучати учнів до рефлексії та дискусії щодо ролі мови в житті суспільства [46, с. 294].

М. Пентилюк подає методичні настанови для педагогів і зазначає, що у процесі засвоєння теми особливу увагу потрібно звернути на усвідомлення значення загальних відомостей про мову для формування мовної особистості учнів та виховання свідомого їх ставлення до мовної освіти, бажання вивчати й берегти мовні традиції, а також необхідно прагнути до якнайповнішої реалізації навчальної, розвивальної й виховної функцій вступних уроків через змістову наповнюваність дидактичного матеріалу, урізноманітнення технології вступних уроків [46, с. 294].

Важливу роль відіграє ознайомлення з основними функціями, які мають аналізуватися не лише теоретично, а й через приклади з художніх, публіцистичних та наукових текстів. Це дозволить учням побачити, як мова працює в реальному житті, і як кожна функція проявляється залежно від ситуації мовлення. Дослідники вважають, що тільки за умови аналізу функції мови стає зрозумілим розвиток самої мови [24, с. 106]. Це підтверджує те, що осмислення функцій сприяє не лише розширенню знань, а й формуванню вміння бачити мову як живу, багатовимірну систему, здатну впливати на людину.

Лінгвістичні засади навчання мови в ЗЗСО спираються передусім на основні положення загального мовознавства, зокрема: мова як природне явище, що розвивається; мова як знакова система; розмежування понять мова і мовлення; структурна організація мови; системність і рівнева організація мови; суспільні функції мови; типологія мов; розвиток мови. Вивчення цих понять має здійснюватися на доступному, дидактично адаптованому матеріалі з використанням інтерактивних технологій.

На етапі вивчення вступних тем важливо забезпечити учням усвідомлення ролі мови в житті суспільства. Ці теми вводять учнів у мовознавство як науку та закладають підвалини для подальшого вивчення мовної системи. Зміст цих уроків має бути побудований на основі міжпредметних зв'язків і сучасних прикладів (мовна ситуація в Україні, мовна політика, інформаційна безпека, маніпуляції мовою тощо). Поступове ознайомлення з філософськими,

культурними та функційними аспектами мови розширює світогляд учнів, стимулює пізнавальну активність і вчить критично осмислювати мовні явища. У поєднанні з лінгвістичними знаннями це формує цілісну мовну компетентність. Адже «мета навчання української мови в профільній школі – формування компетентного мовця з усталеною громадянською позицією, патріота, носія духовних цінностей, культури і традицій українського народу, здатного визначати й реалізовувати власну професійну траєкторію» [52, с. 2].

Знання, що формуються на вступних уроках, мають міжпредметний характер. Вони поєднують знання з історії (походження мови, етапи її розвитку, мова як історичне явище), філософії (мова як спосіб мислення), літератури (виражальні можливості мови), психології (мовлення як психічний процес). Такий підхід забезпечує глибше розуміння учнями мови й активізує пізнавальну діяльність. На думку Л. Підкаміної, академічна підготовка дозволяє вчителю інтегрувати знання з різних предметів: наприклад, під час вивчення історії мови використати елементи таких наук, як країнознавство, історія, культурологія тощо [25, с. 107].

Особливої уваги в методиці вивчення загальних відомостей про мову потребують питання системності мовних знань. Мова розглядається як цілісна система, кожен рівень якої має свою функцію і пов'язаний з іншими. Це системне бачення мови сприяє формуванню в учнів аналітичного мислення, розвиває вміння узагальнювати, класифікувати, співвідносити мовні явища.

Важливим напрямом є ознайомлення учнів з мовною нормою та варіантністю. Це дає змогу не лише дотримуватися правильності мовлення, а й усвідомлювати закономірності мовних змін. Тому важливо звертати увагу на оновлення правописних норм (наприклад, зміни закріплені в новій редакції «Українського правопису» 2019 року [55]), що сприяє розвитку мовної гнучкості й навичок сучасного мовного мислення.

Особливо важливим є вивчення походження української мови, її історичного розвитку. Варто розглядати українську мову не лише як систему, а як продукт багатовікової історії українського народу, репресій, боротьби за

збереження ідентичності, особливо в контексті політичних подій ХХ–ХХІ ст. Не можемо не погодитися з думкою дослідників, що «мова тісно пов'язана з історією народу – носія цієї мови – та з історією культури, з формуванням свого культурно-історичного ареалу» [3, с. 154].

Школа виступає осередком, де відбувається становлення свідомих громадян своєї держави. Важливу роль у цьому процесі відіграють уроки української мови, які, як ми зазначали у попередніх дослідженнях, «мають не лише навчальне, а й виховне значення, адже вивчення рідної мови сприяє глибшому розумінню історії, культури та традицій українського народу, розвиває мовні компетентності й формує в учнів почуття гордості за свою державу» [34, с. 28– 29].

Важливим є національно-патріотичне виховання. Адже мова – стрижень національної ідентичності, основа історичної пам'яті та культурної спадкоємності. Ознайомлення учнів із походженням української мови, її боротьбою за існування в умовах русифікації, знецінення й заборон сприяє формуванню почуття гордості за мову, виховує повагу до її носіїв та історичного спадку. Зокрема, в умовах повномасштабної війни мова стає не лише засобом комунікації, а й символом спротиву, маркером ідентичності та самобутності українського народу. Тому завдання вчителя полягає не лише в тому, щоб дати знання про мовну систему, а й у тому, щоб виховати патріота, який усвідомлює важливість збереження й розвитку української мови як ключового елемента національної безпеки та культурного відродження.

Програми з української мови для 10–11 класів передбачають вивчення мови як суспільного явища: «Мовна змістова лінія визначає перелік важливих для засвоєння питань теорії мови, що є базовими для формування навичок нормативного мовлення, мовленнєвої культури» [53, с. 4]. Складниками цієї лінії є мова як найважливіший засіб пізнання, спілкування й впливу; роль мови у формуванні й самовираженні особистості; українська мова як державна; зв'язок мови з духовною культурою народу.

Отже, лінгвістичні аспекти вивчення загальних відомостей про українську

мову в 10–11 класах – це не лише засвоєння базових наукових понять, а формування свідомого, відповідального мовця, здатного свідомо користуватися мовою в різних сферах життя. Уроки української мови мають стати для учнів основою для усвідомлення ролі мови в суспільстві, утвердження української мовної ідентичності та збереження національної культури.

1.3. Аналіз програмного й підручничкового забезпечення вивчення загальних відомостей про українську мову в 10–11 класах

Вивчення загальних відомостей про мову в старшій школі становить основу для формування в учнів цілісного уявлення про мову як систему, що має власну структуру і закономірності; як універсальний засіб комунікації; чинник національної ідентичності та самовираження і водночас засіб пізнання навколишнього світу. У 10–11 класах ця тема набуває концептуальності, що відповідає меті старшої школи – формуванню компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості [53, с. 2].

Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» [47] зміст навчання визначається «Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти» [19], затвердженим Кабінетом Міністрів України. Стандарт окреслює обов'язкові результати навчання, ключові компетентності та вимоги до освітніх галузей. На його основі розробляють типові освітні програми з конкретизованим змістом предметів, очікуваними результатами й орієнтовним розподілом годин. Заклади освіти, з урахуванням цих програм, складають навчальні плани, що визначають перелік предметів і обсяг годин. У старшій школі українську мову вивчають на двох рівнях – стандартному та профільному, які різняться глибиною й обсягом матеріалу. Відповідно до навчальних планів укладають календарно-тематичні плани, які регламентують порядок вивчення тем, організацію освітнього процесу та оцінювання результатів.

Згідно з Державним стандартом метою освітньої галузі «Мови і літератури» є «розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і

читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій» [19].

Варто зазначити, що вивчення загальних відомостей про українську мову має наскрізний характер у шкільному курсі української мови, адже основні поняття про мову як засіб спілкування та національної ідентичності послідовно актуалізуються під час вивчення усіх розділів. У 10–11 класах ці питання набувають особливої значущості, оскільки закладають підґрунтя для усвідомленого засвоєння мовних явищ і формування мовної компетентності. Важливо проаналізувати чинні навчальні програми та підручники для старшої школи, щоб отримати цілісне уявлення про змістове наповнення та методичні підходи до вивчення цієї теми в ЗЗСО на рівні стандарту і профілю.

Для аналізу ми обрали такі програми для 10–11 класу:

1. Українська мова. 10–11 класи. Рівень стандарту: програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання / авт. колектив: Голуб Н., Котусенко О., Горошкіна О., Новосьолова В. й ін. [53].

2. Українська мова. 10–11 класи: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія / укл: Мацько Л., Груба Т., Семенов О., Симоненко Т. [54].

У програмі рівня стандарту визначено, що «шкільний предмет «Українська мова» є засобом розвитку й соціалізації учнів, становлення їх як особистостей і громадян своєї країни. Здобуті в процесі навчання української мови знання, набуті вміння й навички мають бути опорою, яка дасть учням змогу реалізувати себе в житті, стати носіями культури свого народу, ініціаторами відновлення й збереження найкращих культурних традицій свого народу» [53, с. 2].

У навчальній програмі автори подають зміст навчального матеріалу, очікувані результати та види навчальної діяльності, що спрямовані на формування у школярів ключових компетентностей. Вивчення загальних відомостей про мову відповідно до чинних програм здійснюється на вступних

уроках, що має особливе значення не лише для поглиблення знань учнів про українську мову як систему та засіб комунікації, а й для національно-патріотичного виховання старшокласників, усвідомлення ролі української мови в історії й культурі українського народу.

У 10–11 класах курс української мови передбачає системне опрацювання тем, що формують уявлення учнів про мову як явище, засіб пізнання світу та інструмент комунікації. 10 клас розпочинає вивчення лексикографії та сучасних лексикографічних джерел (словників, довідкової літератури, електронних ресурсів). Здобувачі ознайомлюються з їх функціями і основними типами словників. Програмою передбачені різноманітні види діяльності: складання й редагування словникових статей, здійснення лексикографічного пошуку, укладання словників, обговорення та диспути [53, с. 12]. У 11 класі акцент зміщується на формування мовної стійкості як ключової риси національно мовної особистості. Учні опановують поняття мовної стійкості, ознайомлюються з джерелами, що її живлять. Рекомендовані види діяльності: читання й аналіз текстів різних стилів, визначення ознак мовної стійкості, підготовка проектів, дискусії [там саме, с. 27]. Звісно ж, що під час вивчення цих тем учитель може використовувати пропоновані програмою види навчальної діяльності, а також доповнювати своїми.

Вивчення цих тем є наскрізним та інтегрується в загальний курс української мови, оскільки системні знання про мову постійно актуалізуються і під час опрацювання різних мовних рівнів і розділів. Такий зміст і методичні підходи створюють підґрунтя для формування в учнів цілісного уявлення про українську мову як національну цінність і важливий елемент культурної ідентичності, що безпосередньо відповідає меті навчання у старшій школі. У програмі загальні відомості про мову подають із акцентом на практичне засвоєння мовних норм і комунікативних умінь. Учні ознайомлюються з функціями мови, її роллю в суспільстві, нормами літературної мови тощо.

Натомість програма профільного рівня передбачає детальніше та глибше опанування предмету «Українська мова» [54]. Розділ «Мова як суспільне

явище. Українська мова в Україні» винесено як окремий змістовий блок, який передбачає поглиблене опрацювання функцій мови, мовної норми, стилістичної варіативності, а також питання мовної політики й сучасної мовної ситуації. У 10 класі зміст навчального матеріалу містить теми про мову як знакову систему і суспільне явище, про мовне законодавство, мовні обов'язки громадян, причини виникнення суржику, проблеми екології української мови. Окрему увагу приділено розгляду української мови серед інших індоєвропейських і слов'янських мов, ознакам її самобутності, а також питанням культури усного і писемного мовлення. До того ж значний змістовий блок присвячено історії розвитку української мови – від появи писемності у східних слов'ян та діяльності Кирила і Мефодія до сучасного етапу розвитку української мови й писемності. У 11 класі тема «Мова, індивід, суспільство» передбачає комплексне вивчення ролі мови як знакової системи, особливостей її взаємодії з культурою й соціумом, значення мови у формуванні особистості, а також місця української мови у світі та в «діалозі культур». Учні ознайомлюються з впливом інших мов на сучасну українську мову, особливостями мовлення української діаспори, основами лінгвістики та здобутками мовознавчої науки в особистостях видатних учених.

Особливої уваги в програмах надано ролі мови як чинника національно-патріотичного виховання, що дослідники визначають як «планомірну виховну діяльність, спрямовану на формування в учнівства національної самоідентичності й патріотизму» [7, с. 7]. Розвиток цих якостей є життєво необхідним для школярів, особливо в умовах повномасштабної війни, коли мовна стійкість, усвідомлене ставлення до рідної мови й знання про її історію й сучасність набувають особливого значення. Такий зміст навчання безпосередньо відповідає завданням методики формування загальних відомостей про мову як наскрізної теми, що забезпечує розвиток мовної, культурної й громадянської компетентності учнів старшої школи.

Навчальні програми з української мови реалізуються в підручниках, які містять теоретичний матеріал і його практичне застосування. Ми погоджуємося

з думкою С. Карамана і В. Тихоші, які зазначають: «Підручник – один із найскладніших жанрів навчальної літератури. Складність полягає в тому, що перед авторами стоїть багатоаспектна мета, для здійснення якої потрібно врахувати й пов'язувати в єдине ціле безліч різнорідних вимог – мовних, методичних, соціальних, психологічних, українознавчих тощо» [31, с. 38].

Підручники є основним джерелом теоретичного матеріалу та практичних завдань, що забезпечують системність і послідовність опанування учнями матеріалу. «Важливою функцією підручника української мови вважаємо розвивальну, що полягає насамперед у розвитку критичного мислення учнів, їхніх творчих здібностей, мовного чуття й реалізується в доборі матеріалу, системі завдань, що поступово ускладнюються від репродуктивних до креативних» [31, с. 36].

Варто зазначити, що на сьогодні є чимало підручників, розроблених відповідно до програм і потреб учителів та здобувачів. У контексті розгляду теми ми зосередимо увагу на підручниках для 10–11 класів, що відображають різні рівні вивчення української мови – рівень стандарту та профілю.

Вступні теми у підручниках відповідають програмам з української мови для 10-11 класів, матеріал подано послідовно, що допомагає формувати в здобувачів уявлення про мову як цілісне суспільне явище, основний засіб людського спілкування, пізнання світу, засіб збереження й передавання культурних цінностей та національної ідентичності. А також варто пам'ятати, що перед авторами підручників стоїть вкрай важливе завдання: створити на уроках української мови риторичне середовище, передусім завдяки введенню комунікативно значущих риторичних відомостей, вправ, спрямованих на формування риторичних умінь і навичок учнів [18, с. 5].

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти О. Авраменка повністю розкривають теми, які допомагають вивченню загальних відомостей про мову. У підручниках використано ситуації, пов'язані з життям (SMS-повідомлення, ситуації мовної стійкості та ін.) [1; 2]. Цікавими є таблиці правильного/неправильного

вживання слів, а дидактичний матеріал містить інформацію про визначних людей та їхній шлях.

У підручниках В. Заболотного, О. Заболотного «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів ЗЗСО подано різноманітні завдання для виконання в групах чи парах. Вони допомагають учню удосконалювати навички ведення дискусії, спілкування та аналізу, висвітленню своєї позиції щодо мовного питання [27; 28]. Використано багато симуляцій, де учні можуть безпосередньо відтворити ситуації з життя і зрозуміти як їм поводитися в ній.

Підручники Н. Голуб, В. Новосьолової «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти вирізняються поданням тем через «цілевизначення» і «слово дня», що мотивує учнів і створює позитивний настрій [16; 15]. Бесіда на початку кожної теми актуалізує знання та враховує особистий досвід учнів.

Підручники О. Глазової «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів ЗЗСО вирізняються чітким добором вправ і наявністю рубрик «Попрацюйте в парах», «Попрацюйте в групах», що забезпечує інтерактивність та формує навички командної роботи [11; 12]. Запитання і завдання для самоконтролю після кожної теми допомагають своєчасно виявити та усунути прогалини в знаннях.

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 10 класу закладів загальної середньої освіти І. Ющука містить завдання у яких учні можуть висловлювати свою думку про ті чи інші питання мови, а також питання важливості мови розкриваються через міжпредметні зв'язки [60].

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 10 класу ЗЗСО С. Шевчук містить теоретичний блок у вигляді схем і таблиць, що є кращим для візуального сприймання та запам'ятовування матеріалу учнями, а практичний блок допомагає через креативні завдання, мовні проекти, портфоліо, творчість усвідомити важливість української мови та її роль у формуванні й самовираженні особистості [59].

У процесі профільного навчання відбувається поглиблене вивчення

української мови. Підручники «Українська мова (профільний рівень) для 10 – 11 класів ЗЗСО С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової «забезпечують зв'язок із життям, спрямовані на формування особистості старшокласника, розвиток його здібностей та обдарувань в аспекті індивідуальної мовотворчості» [30, с. 204]. Робота над кожним розділом передбачає виконання проєкту «Мовне портфоліо». Підручник містить теоретичний блок і «Практикум», а відомості про мову опрацьовуються крізь призму видатних постатей та їхнього внеску в розвиток мови [50, 51]. Зазначимо, що варіативні домашні завдання є лише в підручнику української мови для 11 класу.

У підручниках «Українська мова (профільний рівень) для 10–11 класів» А. Ворон, В. Солопенко) [8; 9], користуючись правилом «Навчання без роздумів марне», автори пропонують багато питань і тем для обговорення (як на початку, так і впродовж заняття). Учні узагальнюють і систематизують вивчене і тому важливо почути їхню думку і розуміння теми.

Отже, аналіз чинних програм з української мови для 10–11 класів і відповідних підручників засвідчує наявність суттєвих відмінностей між рівнями. Якщо рівень стандарту зорієнтований переважно на практичне застосування мовних знань, то профільний рівень реалізує концепцію глибокого, системного і світоглядного вивчення мови як суспільного явища. Вивчення теми «Загальні відомості про мову» має вирішальне значення для формування мовної особистості здобувача, освіченого, свідомого, соціально відповідального.

1.4. Моделювання методичної системи вивчення загальних відомостей про мову на уроках української мови в 10-11 класах

Моделювання методичної системи вивчення загальних відомостей про мову передбачає побудову освітнього процесу, спрямованого на формування в учнів уявлення про мову як явище, що має структуру, історію та функціональні особливості. Така система забезпечує цілеспрямоване, змістовно насичене й методично обґрунтоване навчання, яке відповідає віковим та індивідуальним

особливостям учнів 10–11 класів, а також сучасним освітнім потребам.

У методичній системі виокремлюємо такі структурні блоки: цільовий, методологічний, змістовий, технологічний та діагностувально-результативний (див. табл. 1.1). Ці елементи взаємопов'язані, а їхня взаємодія забезпечує ефективність запропонованої моделі.

Цільовий компонент охоплює соціальне замовлення – потребу суспільства у сформованій, компетентній особистості здобувача загальної середньої освіти, здатній критично осмислювати явища та використовувати знання в практичній діяльності. У програмі з української мови зазначено: «Предметна мета – формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» [53, с. 2]. Освітня мета вивчення загальних відомостей про мову полягає в забезпеченні засвоєння учнями загальних відомостей про українську мову та формуванні мовної компетентності, здатності свідомо використовувати знання на практиці.

Методологічною основою моделі виступає особистісно зорієнтований і діяльнісно-компетентнісний підходи. Вони дозволяють не лише сформувати в учнів предметні знання, а й розвивати ключові компетентності – уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, критично мислити, застосовувати знання в нових ситуаціях. У межах принципів важливу роль відіграють такі: науковості, доступності, логічності й свідомості навчання, зв'язок теорії з практикою, міжпредметні зв'язки. Ці підходи та принципи утворюють методологічний блок і визначають напрями процесу навчання української мови.

Змістовий блок охоплює структуру навчального матеріалу, що має базуватися на чинній програмі з української мови й бути послідовно розподіленим. Він реалізується через пропедевтично-настановний, інформаційно-когнітивний і поглиблювально-формувальний етапи. У технологічному блоці згадуємо про форми організації освітнього процесу: урок, самостійна робота, факультатив тощо. Ефективно організувати освітній процес допоможуть традиційні та нетрадиційні види уроків.

Таблиця 1.1.

**Модель методичної системи вивчення загальних відомостей про мову
в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти**

БЛОКИ МОДЕЛІ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО МОВУ	Цільовий	Соціальне замовлення – свідомо мовна особистість, яка здатна розуміти сутність мови, її роль у житті людини, суспільства й культури.
		Освітня мета – забезпечити засвоєння учнями загальних відомостей про українську мову; формувати мовну компетентність, здатність свідомо використовувати знання на практиці.
	Методологічний	Підходи: особистісно зорієнтований, діяльнісно-компетентнісний.
		Принципи: загальнодидактичні (традиційні й сучасні).
	Змістовий	Пропедевтично-настановний етап: ознайомлення з українською мовою як засобом спілкування; усвідомлення ролі української мови в житті людини; закладання основ мовної свідомості.
		Інформаційно-когнітивний етап: системне розуміння мови як явища; ознайомлення з мовною системою, вивчення функцій, ознак, соціальної ролі; поглиблення вивченої термінології.
		Поглиблювально-формульвальний етап: осмислення мови як об'єкта наукового вивчення; застосування знань у мовленнєвих ситуаціях; висновкування про функціонування мови в суспільстві.
	Технологічний	Форми організації освітнього процесу: урок, самостійна робота (творчі проекти, дослідницькі мініпроекти, лінгвістичні спостереження), факультативи тощо.
		Види уроків: традиційні та нетрадиційні.
		Методи навчання: 1) загальні; 2) спеціальні: спостереження за мовними явищами, лінгвістичний експеримент (симуляції, імітації), аналіз мовлення в медіа та інші.
		Вправи: 1) загальна підсистема вправ; 2) спеціальна підсистема вправ.
		Технології навчання: інтерактивні, інформаційно-комунікаційні, проблемно-дослідницькі та проектного навчання.
		Засоби навчання: підручники, словники, інтерактивні платформи, дидактичний матеріал, тексти художніх творів, відеоматеріали, технічні та інформаційно-комунікаційні засоби.
	Діагностувально-результативний	Показники: обсяг мовознавчих знань, розуміння понять, аналітичні вміння, досвід лінгвістичного аналізу, творче мислення, мовна рефлексія.
		Рівні: елементарний, середній, достатній, високий.
	Результат: сформованість мовної компетентності учня, зокрема здатність розуміти й пояснювати мовні явища, застосовувати знання про українську мову в спілкуванні, навчанні та культурному просторі.	

Важливими для використання у вивченні загальних відомостей про мову є інтерактивні, інформаційно-комунікаційні, проблемно-дослідні технології навчання, а також проєктні технології. Передбачаємо варіативність методів і прийомів навчання, найефективнішими з яких вважаємо спостереження за мовними явищами, симуляції, аналіз мовлення в медіа та інші. Для засвоєння теми необхідними засобами навчання є підручники, словники, інтерактивні платформи, дидактичний матеріал, тексти художніх творів, відеоматеріали, технічні та інформаційно-комунікаційні засоби. З метою підвищення результативності навчання доцільно використовувати мультимедійні презентації, схеми, мовні карти, а також цифрові платформи – LearningApps, Wordwall та інші, що сприяють інтерактивності й кращому засвоєнню матеріалу. Використання інтерактивних освітніх платформ у процесі навчання української мови та в аспекті індивідуалізації навчання є педагогічним інструментом, що зумовлює підвищення якості засвоєння знань шляхом простеження індивідуального освітнього шляху здобувача освіти, а також виявлення причинно-наслідкових зв'язків між його активністю на інтерактивних освітніх платформах і загальною успішністю навчання [49, с. 152].

Діагностувально-результативний блок передбачає оцінювання не лише обсягу засвоєних знань, а й рівня сформованості компетентностей. Важливими критеріями є уміння учнів розпізнавати й аналізувати мовні явища, критично осмислювати мовну інформацію, застосовувати її в навчальній і повсякденній діяльності, а також висловлювати власне ставлення до мовної політики та мовної ситуації в Україні. У ньому міститимуться висновки про ефективність упровадження запропонованої методичної системи.

Прогнозований результат створеної моделі методичної системи вивчення загальних відомостей про українську мову – сформованість мовної компетентності учня, здатність розуміти й пояснювати мовні явища, застосовувати знання про мову в спілкуванні, навчанні та культурному

просторі.

Отже, розроблена модель методичної системи вивчення загальних відомостей про українську мову має бути не лише змістовною та структурованою, а й гнучкою, відкритою до інновацій, здатною адаптуватися до змін у програмі з української мови для 10–11 класів, потреб учнів та викликів сучасної ситуації, зокрема в умовах війни й інформаційного спротиву. Основними складниками цієї методичної системи є цільовий, методологічний, змістовий, технологічний і діагностувально-результативний блоки.

Висновки до першого розділу. Актуальність вивчення загальних відомостей про українську мову зумовлена необхідністю формування в учнів цілісного уявлення про мову як суспільне, національне й культурне явище. Така підготовка закладає основи для усвідомлення ролі мови у формуванні особистості, розвитку її критичного мислення, комунікативних умінь і мовленнєвої культури. Знання про мову сприяють глибшому розумінню мовної системи, природи мовлення, функцій мови та її взаємозв'язку з мисленням, культурою, національною свідомістю.

Успішне опанування учнями теоретичного мовознавчого матеріалу можливе лише за умови врахування психологічних особливостей старшокласників, які здатні до абстрактного мислення, аналізу, порівняння, узагальнення. Водночас ефективність навчання залежить від мотивації, особистісної зацікавленості та усвідомлення практичної цінності мовних знань. У цьому контексті важливою є роль учителя, який має поєднувати теорію з життєвими прикладами та сучасними підходами.

Вивчення загальних питань мови повинно спиратися на наукові досягнення, адаптовані до віку учнів, бути наскрізною темою, а не окремою. Через залучення учнів до аналізу функцій мови формується усвідомлене ставлення до мови як до живого інструмента думки та впливу. Водночас з'ясовано, що традиційні шкільні підходи, зокрема зміст програм і підручників, відповідають вивченню теми, навчальний матеріал викладено доступно, лаконічно, з урахуванням сучасних педагогічних вимог. Водночас навчальні

книги залишають можливості для педагогічної творчості (інтерактивних прийомів, цифрових ресурсів та проєктів).

Отже, вивчення загальних відомостей про мову на уроках української мови має спиратися на цілісний підхід, який передбачає гармонійне поєднання науковості, доступності, міжпредметності, практичної орієнтації та компетентнісного спрямування. Такий підхід не лише підвищує ефективність засвоєння знань, а й сприяє формуванню в учнів глибокого усвідомлення мови як цінності, особливо в умовах сучасних суспільних викликів.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО МОВУ В 10-11 КЛАСАХ

2.1. Методи навчання загальних відомостей про українську мову в 10-11 класах

Ефективність процесу вивчення загальних відомостей про мову значною мірою залежить від обґрунтованого вибору методів навчання, які відповідають віковим та індивідуальним особливостям учнів, а також дидактичним завданням шкільного курсу української мови. У 10–11 класах посилюється формування критичного мислення, вміння застосовувати знання в нових ситуаціях, тому методи мають бути спрямовані не лише на засвоєння понять, а й на активне пізнання, самостійну діяльність, творчу рефлексію.

Розв'язання розвивальних і виховних завдань у процесі навчання

української мови в старшій школі потребує традиційних та інноваційних методів. Методи як компоненти педагогічної діяльності сприяють оптимізації освітнього процесу, забезпеченню його результативності та відповідності сучасним освітнім вимогам. У «Концепції мовної освіти в Україні зазначено, що «зміст шкільних занять з мови, ефективність їх значною мірою забезпечується оптимальним застосуванням навчальних методів» [5, с. 74].

Сформувати будь-які вміння й навички можна лише через систематичне навчання, яке передбачає поєднання методів і прийомів. Їх вибір залежить від багатьох чинників: тема уроку, вікові й індивідуальні особливості учнів тощо. Методи мають доповнювати один одного, а основним критерієм їхньої ефективності є результати навчання, а отже глибина осмислення, якість відтворення та практичне застосування знань.

Формування загальних відомостей про мову – це не лише передання знань, а й формування в учнів картини мовної дійсності, здатності розуміти системність і закономірності мовного устрою, функції мови, її соціальну зумовленість. Такі завдання потребують методів, які забезпечують глибоке осмислення матеріалу, активізацію пізнавальної діяльності та розвиток критичного мислення.

Автори підручників із методики навчання української мови наголошують на доцільності використання традиційних методів, які класифікуються за способом взаємодії між учителем і учнями (слово вчителя, бесіда, спостереження, робота за підручником, метод вправ) [46, с. 65]. Вони є дієвими для засвоєння понять і важливими для вивчення загальних відомостей про мову. Уміле використання методів для опрацювання теоретичних відомостей забезпечить високий рівень засвоєння матеріалу. Названі методи та прийоми допомагають розвивати пам'ять, мислення та увагу.

Для того щоб учні успішно засвоїли та закріпили відомості про мову, зокрема такі поняття, як мова і мовлення, функції мови, мовні рівні, доцільно, на нашу думку, використовувати такі традиційні методи і прийоми: слово вчителя, бесіду, спостереження, роботу за підручником, метод вправ тощо.

Оскільки загальні відомості про мову потребують осмислення, систематизації й практичного застосування, то ефективним є комбіноване використання методів. Урок не може ґрунтуватися лише на одному методі, тому що одноманітне подання матеріалу призводить до втрати уваги та зацікавленості учнів, знижує мотивацію й активність. Поєднання методів, що змінюють один одного залежно від етапу уроку, сприяє зосередженості учнів, кращому сприйманню матеріалу, закріпленню й застосуванню знань.

На нашу думку, слово вчителя як метод навчання загальних відомостей про мову має застосовуватися насамперед для теоретичного пояснення складних і абстрактних понять, що становлять труднощі для самостійного засвоєння учнями. Наприклад, категорії «мова» і «мовлення», «національна мова», «мовна система», «мовні рівні» потребують ґрунтовного, чіткого і логічного подання, яке забезпечується словом учителя. Цей метод є вагомим під час введення нових термінів, відомостей, пояснення винятків або суперечливих тлумачень. Наприклад, застосування цього методу під час вивчення теми «Мова як суспільне явище» в 10 класі профільного рівня:

Слово вчителя. Запам'ятайте: мова – це не лише засіб спілкування, а й важливий соціокультурний чинник, що формує національну свідомість, об'єднує народ, передає досвід і цінності. Мовлення ж – це реалізація мови в конкретних ситуаціях. Ми говоримо однією мовою, але кожен з нас має своє мовлення.

Водночас варто пам'ятати, що учні вже можуть знати це самі, тому ефективніше буде використовувати слово вчителя у поєднанні з іншими методами, зокрема з бесідою. Вона спрямована на виявлення рівня розуміння учнями теми, стимулює мислення, навички постановки запитань і самостійного пошуку відповідей. Усі запитання мають сприяти не механічному відтворенню, а розумовій активності, заохочувати учнів до діалогу. Бесіда може бути ефективною на будь-якому етапі уроку: як у процесі актуалізації опорних знань, так і під час рефлексії. Наприклад, на початку уроку під час вивчення функцій мови можна використати такі запитання: *Які функції мови ви можете*

назвати? Як мова виконує вище зазначені функції у вашому повсякденному житті?

Важливо, застосовувати бесіду після опрацювання таблиці чи роботи за підручником для того, щоб мати уявлення про рівень розуміння учнями опрацьованого матеріалу, а також його закріплення. Наприклад, якщо ми опрацьовуємо таблицю, де розповідається про мову, мовлення, види мовленнєвої діяльності, подану в підручнику А. Ворон, В. Ворон [8, с. 8], ми можемо використати такі питання: *Чому мову називають системою систем? Що, на вашу думку, спільного між мовою і мовленням? Як ви розумієте вислів «мова – засіб спілкування»? Які види мовленнєвої діяльності ви найчастіше використовуєте у навчанні? Наведіть приклади ситуацій, коли вам доведеться використовувати одразу кілька видів мовленнєвої діяльності та інші.*

Особливо результативною є евристична бесіда, яка створює проблемну ситуацію та спонукає учнів самостійно дійти до висновків. Узагальнювальна бесіда дає змогу структурувати здобуті знання та осмислити зв'язки між мовними поняттями.

Проблемні запитання, як-от: *«Чому мова вважається соціальним явищем, а мовлення – індивідуальним?»,* або *«Чим зумовлене існування варіантів у межах однієї національної мови?»*, які не лише активізують увагу, а й сприяють усвідомленню учнями складності та багатогранності мовних процесів, а сформовані навички критичного мислення забезпечують ухвалення оптимальних рішень у будь-якій професійній сфері, відкритість до нових ідей і знань [43, с.85].

На нашу думку, не менш важливим методом є спостереження, оскільки воно дає учням змогу не просто пасивно сприймати матеріал, але і аналізувати, систематизувати та робити висновки. Доцільно використовувати спостереження під час вивчення понять про мовні рівні, коли учні виявляють одиниці кожного рівня та встановлюють зв'язки між ними. Спостереження забезпечує розуміння не тільки фактів, а й механізмів мовної організації, що відповідає потребам формування наукового мовознавчого мислення. Особливо

важливий цей метод у 10–11 класах, коли підсилюється самостійність учнів та збільшується кількість фактів, з якими вже обізнані учні. Учні закріплюють самостійні пошукові навички під час роботи з матеріалом спостереження. Дослідники зазначають, що необхідно створити комунікативні, життєво зорієнтовані ситуації для вирішення учнями вербально-комунікативних, розвивальних завдань, а спостереження над мовою є спостереженням над мисленням, що змушує людину зупинитися на потокові своєї мови, а отже, й мислення змушує розчленовувати його на частини, вдумуватися у співвідношення цих частин, порівнювати їх одну з одною і поглиблювати цим їх розуміння [57, с. 83].

Сучасна освіта є текстоцентричною, вона ґрунтується на аксіологічному, компетентнісному, особистісно орієнтованому і діяльнісному підходах. Її реалізація передбачає становлення в українського учнівства ціннісного гуманістичного світогляду з позицій національних інтересів України, формування тожсамості, громадянських якостей, ключових компетентностей і найзапитаніших умінь XXI століття в діяльнісному їх вираженні. Вдало дібраний текст містить цікавий фактаж із заявленої соціокультурної теми. Він формує фонові знання учнів і є засобом пізнання, навчання, виховання і розвитку умінь XXI століття, ключових і предметних компетентностей [6, с. 5].

Під час вивчення цієї теми важливо використовувати метод роботи з підручником, адже вивчати досліджувані теми можна за допомогою вміщених у підручниках таблиць та схем. Наприклад у аналізованих нами підручниках під час вивчення вступних тем матеріал подається таблицями та схемами, що зручно ілюструє те, що вивчається [28, с. 7], [15, с. 11]. Але варто зазначити, що після цього потрібно провести бесіду для того, щоб зрозуміти рівень засвоєння матеріалу учнями і визначити чи потрібно додаткове пояснення. Також потрібно використовувати вправи, для вироблення умінь та навичок і поглиблення знань учнів. Роботі з підручником також має передувати вступна бесіда вчителя, яка буде мотивувати та зацікавлювати учнів до вивчення теми.

Не менш важливими є інтерактивні методи навчання, які сприяють

розвитку комунікативних умінь і навичок учнів, пізнавальної діяльності, налагодженню емоційних контактів між учасниками освітнього процесу. О. Горошкіна у своїх працях доходить такого висновку: «інтерактивні методи навчання на уроках української мови – це способи міжособистісної взаємодії суб'єктів навчання вчитель–учень, учень–учитель, учень–учень, що забезпечують ефективну реалізацію мети й завдань уроку, мають значний комунікативний, соціокультурний і виховний потенціал» [17, с. 7].

Інтерактивні методи поділяють на чотири групи (залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів): технології кооперативного навчання; технології колективно-групового навчання; технології ситуативного моделювання; опрацювання дискусійних питань [10, с. 30].

Для навчання загальних відомостей про мову методично доцільно використовувати такі методи, як «Мозковий штурм», «Мікрофон», «Незакінчене речення». Наприклад, метод «Незакінчене речення» ефективний на етапі підбиття підсумків, коли учні доповнюють вислови:

- *Мова - це...*
- *Основними функціями української мови є ...*
- *Культура мовлення полягає у ...*
- *Державна мова в Україні виконує ... тощо.*

На етапі мотивації навчальної діяльності результативним є метод «Мікрофон», під час якого школярі висловлюють свої очікування від уроку, а в кінці відповідають на запитання: *Що нового Ви дізналися? Чи справдилися очікування? Що найбільше сподобалося/запам'яталося? Що не сподобалося?*

Важливим є застосування методів кооперативного навчання – роботи в групах, парах, «карусель» та інші. Вони залучають усіх учнів до активної роботи, стимулюють пізнавальну діяльність і створюють комфортні умови спілкування. *Наприклад, на проведеному нами уроці на тему «З історії розвитку української мови» (додаток Б.2) було створено групи кожна з яких отримала свій блок теоретичного матеріалу для опрацювання. Застосування колективно-групових технологій на уроках української мови в старших класах*

стимулює пізнавальну діяльність і самостійність учнів, створює комфортні умови спілкування, дозволяючи залучити всіх учнів класу до активної взаємодії, а це і є кінцевою метою уроків рідної мови на сучасному етапі – формування комунікативної особистості з багатим пізнавальним досвідом, високим рівнем комунікативної компетентності, стійким прагненням до самовдосконалення [21, с. 61].

Продуктивним у старшій школі є й застосування дискусій, які, на думку педагогів, іноді поступаються лекції, проте для закріплення матеріалу, його усвідомлення й формування ціннісних орієнтацій вони є ефективнішими. Перевагами дискусії в засвоєнні учнями матеріалу є обмін інформацією, наявність різних думок, можливість аналізувати й критикувати будь-яку думку, стимулювати учасників до пошуку спільної думки тощо [20, с. 87].

Наприклад, на етапі закріплення знань, умінь і навичок доцільно використовувати інтерактивну технологію «Займи позицію». *Під час вивчення функцій української мови можна організувати дискусію у форматі «Займи позицію», де учні обґрунтовують вибір і доводять правильність своєї думки.*

Не менш значущими є ігрові методи, які не надто актуальні для 10-11 класу, але можуть сприяти підвищенню мотивації учнів, розвитку уваги та закріпленню знань, як-от гра «Вправний редактор», де школярі знаходять і коригують помилки у словах. Такі прийоми роблять урок цікавим і динамічним, дозволяють закріпити знання про мовну на практичному рівні.

Сучасний освітній простір потребує розвитку критичного мислення. Аналіз інформації з різних джерел, робота зі схемами виявлення маніпуляцій у медіа допомагають учням зрозуміти, що мова є важливим інструментом формування суспільної думки. Це особливо актуально в умовах інформаційної війни, яку Україна переживає після повномасштабного вторгнення у 2022 році [35]. *Наприклад, учням пропонується два інформаційних повідомлення на одну й ту саму тему подію, але з різних медіа. Завдання – порівняти мовні засоби, оцінити наявність емоціно-оцінної лексики, визначити можливі ознаки маніпуляції. Після цього учні узагальнюють про роль мовних засобів у створенні*

певного образу чи впливу на аудиторію.

Отже, сучасний урок української мови у 10–11 класах неможливо уявити без органічного поєднання традиційних і нетрадиційних методів. Їх взаємодія сприяє формуванню ключових компетентностей, підвищує мотивацію до навчання та забезпечує підготовку учнів до свідомого й грамотного використання української мови в різних життєвих ситуаціях. Методи навчання виступають інструментом реалізації мети й змісту мовної освіти, спрямованої не лише на формування системних знань про мову, а ключових життєвих компетентностей старшокласників. Сучасний освітній процес не може бути забезпечений лише однією групою методів. У контексті вивчення загальних відомостей про мову ефективним виявляється поєднання традиційних та інтерактивних методів і прийомів, що сприяє підвищенню пізнавальної мотивації учнів, забезпечує їхню активну участь в освітньому процесі й створює умови для глибшого осмислення мовних явищ.

2.2. Роль життєво зорієнтованих завдань у вивченні загальних відомостей про мову

Сьогодні вивищується потреба орієнтування освітнього процесу не лише на передачу знань, а й на вміння застосовувати їх. Це актуально для 10–11 класів, коли учні перебувають на етапі самовизначення, формування цінностей. Вивчення загальних відомостей про мову не має обмежуватися лише ознайомленням із поняттями, а має розвивати ключові компетентності. Ефективним методом досягнення цілі є застосування життєво зорієнтованих завдань, які сприяють формуванню здатності учнів діяти в різних ситуаціях. Вивчення теми має значний потенціал для формування компетентностей за умови поєднання з особистісно та соціально значущими ситуаціями.

Життєві компетентності – це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проєкту [26, с. 9]. І. Ящук визначає формування життєвої компетентності в юнаків як «знання, вміння, життєвий досвід особистості, необхідний їй для розв'язання

життєвих завдань і продуктивного здійснення життя» [61, с. 3].

Життєво зорієнтовані завдання передбачають створення ситуацій, наближених до повсякденного життя. *Наприклад: учням пропонується дослідити мовне середовище свого населеного пункту: вивіски, оголошення тощо. Потрібно дослідити і визначити, які мовні норми дотримано або порушено, запропонувати варіанти коректних формулювань.* Вони сприяють формуванню критичного мислення, умінню співпрацювати з іншими та адаптувати знання до конкретних життєвих обставин. Вивчення загальних відомостей про мову набуває практичного сенсу, адже мова розглядається не як сукупність абстрактних понять, а як інструмент комунікації, самовираження та взаєморозуміння. Інтерактивні методи навчання та життєво зорієнтовані завдання дозволяють учням не лише усвідомити значення мови як ключового елемента культури та комунікації, а також готуватися до активної громадянської та професійної діяльності [32, с. 117–118].

Доцільне і системне використання життєво орієнтованих завдань є одним із ключових аспектів реалізації особистісно зорієнтованого підходу на уроках української мови. Для того щоб ці завдання були ефективними та відповідали освітнім цілям, учителю варто дотримуватися низки методичних принципів. Насамперед, необхідно враховувати вік та інтереси учнів. Завдання мають бути не лише наближеними до реального життя, а й зрозумілими та цікавими школярам. Для учнів середніх класів доцільно моделювати ситуації, пов'язані з спілкуванням у родині, школі, а для старшокласників варто пропонувати завдання, пов'язані з соціальною активністю та професійним самовизначенням. *Наприклад, учням пропонується скласти оголошення про проведення благодійного збору коштів для підтримки українських військових, дотримуючись норм коректного та доречного мовлення (соціальна активність), або учні складають резюме, мотиваційний лист тощо (професійне самовизначення).*

Варто опиратися на актуальні суспільні проблеми, тому що теми пов'язані з екологією, інформаційною безпекою, волонтерством, правами людини,

війною є не лише соціально значущими, а й важливими для сучасних підлітків. Робота з цими темами формує не лише мовленнєві навички, а й громадянську позицію.

Корисним є залучення учнів до створення завдань, що підвищить внутрішню мотивацію, сприятиме розвитку критичного мислення та навичок співпраці. Учні можуть пропонувати життєві ситуації, формулювати умови до вправ, створювати проблемні запитання та завдання, моделювати діалоги. *Наприклад, учням необхідно придумати життєву ситуацію, пов'язану з комунікацією у школі, родині чи соціумі.*

Варто активно використовувати міжпредметні зв'язки. Особливо ефективні завдання з інтегрування знань з різних галузей: історії, права, літератури, інформатики тощо. *Наприклад, створення публікації в соціальній мережі з дотриманням мовного етикету* (це і практика з української мови і прояв медіаграмотності, культури спілкування). Важливо формувати критичне мислення через аналіз та оцінку інформації, тобто працювати з завданнями, що потребують аргументації, зіставлення, формування власної позиції.

Життєво зорієнтовані завдання є не лише інструментом розвитку мовної компетентності, а й важливим засобом виховання свідомої, активної, мовно грамотної особистості. Пошук ефективних підходів є важливим для того, щоб навчити учнів самостійно здобувати знання, формувати в них життєві компетентності, що допоможуть їм в майбутньому. Особливе місце відводиться дослідницькій та пошуковій діяльності, розвитку творчих здібностей, адаптації школярів до сучасних умов життя, а також зростанню зацікавленості у навчанні. На думку дослідників, учень повинен бути компетентним у таких сферах: самостійної пізнавальної діяльності (засвоєння способів здобування знань з різних джерел, зокрема й поза школою); суспільно корисної діяльності (громадянин, виборець, споживач); соціально-трудової діяльності (уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні професійні можливості, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин; навички самоорганізації); побуту (зокрема, питання власного здоров'я, сімейного побуту); культури й

дозвілля (вибір шляхів і способів проведення вільного часу) [13, с. 113].

Важливо впроваджувати життєво зорієнтовані завдання під час вивчення таких тем, як функції мови, мова і мовлення, система мови, норми сучасної української мови тощо. Наприклад, під час вивчення функцій доцільно запропонувати учням проаналізувати їх на прикладі інформаційного простору: стрічки новин, соціальних мереж, особистих діалогів. Учні для визначення ознак мови як суспільного явища можуть виступити з темою *«Чому мова – не просто засіб спілкування, а цінність, яка формує націю»*, що допоможе їм навчитися формулювати думку, використовуючи приклади з історії.

Життєво зорієнтовані завдання активізують мотивацію до навчання, оскільки учні бачать практичну користь вивчення теми. Під час вивчення загальних відомостей про мову можна використовувати завдання, які передбачають аналіз ситуацій, де учні мають зробити вибір. Наприклад: *«Уявіть, що ви проходите співбесіду на бажану посаду. Які мовні засоби ви використаєте, щоб справити позитивне враження? Що використаєте для самопрезентації?»* Таке завдання розвиває вміння добирати мовні засоби відповідно до мети спілкування та формують навички впевненої комунікації у важливих життєвих ситуаціях.

Завдання, пов'язані з аналізом мовних прав громадян, сприяють формуванню правової грамотності та громадянської компетентності. Наприклад, у межах теми *«Мовна політика. Законодавче регулювання мовних питань»* учням можна запропонувати *прочитати фрагмент Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та визначити, які права і обов'язки гарантуються громадянам. Потім змодельовати ситуації, у яких ці знання можуть бути корисними, зокрема, у сфері освіти чи обслуговування.*

Виконання завдань, пов'язаних із реальними життєвими ситуаціями, сприяє вихованню ціннісного ставлення до мови як важливої складової національної ідентичності. Це значущо в умовах повномасштабної війни, коли питання самоідентифікації набуває особливого значення. Завдання, що

спонукають осмислення мовного опору, значення мови для єдності нації, підтримки української культури, не лише розширюють знання, а й формують національну свідомість, патріотичні переконання та психологічну стійкість.

Життєво зорієнтовані завдання можуть бути як індивідуальними, так і груповими, що сприяє розвитку соціальної взаємодії, їх доцільно поєднувати з медіаосвітніми практиками. Наприклад, *на основі теми «Форми існування національної мови» учні можуть створити міні-проект «Мовна карта мого населеного пункту», зафіксувавши особливості діалектного мовлення, сприймання мовного питання місцевими жителями.*

О. Руденко вважає, що логічно впроваджувати в педагогічну діяльність життєтворчі проекти, в основі яких – конструювання особистісних концепцій життя, досягнення в ній успіху. Це особливо важливо у філологічній освіті: комунікативна компетентність є органічним, необхідним й обов'язковим складником життєвої компетентності; літературна компетентність за умови цілеспрямованого впливу може стати сходинкою до неї [48, с. 3].

Життєво зорієнтовані завдання моделюють реальні або наближені до реальних ситуації, що стимулюють учнів до висловлення думки, критичного мислення, вибору оптимальної дії, передбачають інтеграцію знань з різних галузей та життєвим досвідом учнів, активізують їх і мотивують до навчання.

Упровадження життєво зорієнтованих завдань потребує гнучкості та високої професійної майстерності вчителя. Він має уміло поєднувати навчальний матеріал з тим, що є значущим для учнів, обирати актуальні, соціально значущі контексти, дотримуватися принципів відкритості, міждисциплінарності та варіативності. Ефективність таких завдань залежить від створення безпечного, довірливого освітнього середовища, у якому учні можуть висловлювати власну думку, помилятися, обговорювати суперечливі питання і бути почутими.

Отже, життєво зорієнтовані завдання виступають потужним інструментом розвитку компетентностей старшокласників у процесі вивчення загальних відомостей про мову. Вони сприяють глибшому засвоєнню навчального

матеріалу, формуванню особистісно значущого ставлення до мови, розвитку умінь застосовувати знання в реальних ситуаціях. У поєднанні з іншими методичними підходами життєво зорієнтовані завдання здатні зробити навчання не лише ефективним, а й ціннісно насиченим, спрямованим на виховання мислячого, відповідального, мовно компетентного громадянина.

2.3. Технології навчання загальних відомостей про мову на уроках української мови в старших класах

У сучасному освітньому процесі технології відіграють важливу роль, забезпечуючи ефективну реалізацію навчальних цілей, сприяють розвитку компетентностей і індивідуалізацію освіти. Особливої актуальності це набуває під час вивчення загальних відомостей про мову, коли йдеться не лише про оволодіння знаннями, а й про формування уявлення про мову як суспільне явище, засіб комунікації, чинник національної ідентичності. М. Пентилюк переконує, що технологічний підхід дає можливість «конструювати такий навчальний процес, який би відповідав змісту, меті і навчальним цілям, що ставить перед собою й учнями вчитель» [44, с. 47], «забезпечує системний спосіб його організації, спрямований на оптимальну побудову й реалізацію навчально-виховних цілей на діяльнісному підході» [там саме, с. 49].

І. Кучеренко зазначає, що «технологія навчання української мови – це системна лінгводидактична концептуальна організація навчального процесу, побудованого на основі активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня; комплекс продуктивних та ефективних форм, методів, прийомів і засобів навчання, що мають комунікативно-діялісну основу; технологічна модель, проект, алгоритм педагогічної вмотивованої й цілевизначеної співпраці вчителя й учня, що забезпечує гарантоване досягнення наперед задекларованого результату» [37, с. 238].

Навчальні технології класифікують за різними ознаками, ми ж зацентруємо на тих, що допомагають удосконалити освітній процес. Зокрема, інтерактивні

(кооперативне й колективно-групове навчання, ситуативне моделювання, опрацювання дискусійних питань), інформаційно-комунікаційні, медійноосвітні, проблемно-дослідницькі технології навчання, технології проєктного навчання та тощо.

Особистісно орієнтований підхід ставить у центр учня як суб'єкта навчання, де важливими є інтерактивні технології. О. Горошкіна стверджує, що «Інтерактивне навчання – це діалогізоване навчання, під час якого здійснюється взаємодія вчителя й учня, учня й учнів, занурення в комунікацію» [17, с. 7]. На думку О. Пометун і Л. Пироженко в інтерактивному навчанні використовуються кооперативне (парна й групова робота) й колективно-групове навчання (одночасна спільна або фронтальна робота), технології ситуативного моделювання й опрацювання дискусійних питань [45]. О. Кучерук зауважує, що «сучасні технології інтегрують більшість існуючих загальних і спеціальних методів навчання й надають їм, відповідно до суспільних вимог, якісно нового освітнього рівня» [38, с. 30].

Технологія кооперативного навчання застосовується під час роботи у парах і малих групах для обговорення, обміну думками. Продуктивними є такі: синтез думок, спільні проєкти, пошук інформації, коло ідей тощо. Завдяки чіткому структуруванню етапів співпраці та продуманій ролі вчителя, який спрямовує та мотивує, кооперативне навчання стає не лише засобом засвоєння знань, а й – розвитку соціальних навичок учнів.

За допомогою технології колективно-групового навчання учні можуть обговорювати складні, але важливі питання. Найвідомішими технологіями колективно-групового навчання є «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Ажурна пилка», «Case-метод», «Навчаючи – учусь» [45]. *Наприклад, застосовуючи мозковий штурм, можна сформулювати проблемне питання: чи повинна держава забезпечувати всім громадянам свободу вибору мови спілкування чи все ж має наполягати на використанні лише державної мови. Учні можуть висловлювати думки, обговорювати, відповідати на запитання учителя, змінювати думки та доходити висновку. Важливо аналізувати ситуації для*

розуміння зв'язку між мовою та життям. *Наприклад, учням можна запропонувати змодельовати ситуацію виникнення конфлікту про мову спілкування в різних сферах життя та запропонувати шляхи його врегулювання з урахуванням чинного законодавства й мовної етики.* А отже важливими є технології ситуативного моделювання, які і передбачають, що учні будуть залучатися у спеціально змодельовані ситуації (симуляції – дії, які вже відомі учням та імітації – ситуації, створені вчителем).

На уроках в 10–11 класах використовуються технології опрацювання дискусійних питань (дискусії, метод пресу, займи позицію та інші). *Під час вивчення теми «Форми існування літературної мови» у 10 класі учитель може висунути таке твердження «Діалект – це небезпечне явище для розвитку української мови, яке слід усувати з мовлення повністю», а учні можуть обрати одну з позицій, обґрунтувати свій вибір, а потім обговорити і змінити свою позицію, підбити підсумки.* Використання методів і прийомів опрацювання дискусійних питань сприяє розвитку комунікативних умінь, глибокому розумінню проблеми, навичок оперування аргументами, критичного мислення [22, с. 20].

Технології інтерактивного навчання відповідають сучасним освітнім вимогам, сприяють формуванню в учнів критичного мислення, уміння висловлювати й аргументувати свою думку. Їх використання у процесі вивчення загальних відомостей про мову активізує пізнавальну діяльність учнів, стимулює їхню зацікавленість і сприяє усвідомленню важливості мовних знань у повсякденному житті. До того ж інтерактивне навчання допомагає формувати в учнів навички командної роботи, взаємодії, здатність до спільного прийняття рішень, що є необхідним для їх подальшого успішного навчання та соціалізації.

Також важливими є інформаційно-комунікаційні технології, що забезпечують доступ до великої кількості інформації, дозволяють організувати дистанційне навчання, створювати візуальні й аудіо матеріали, мультимедійні презентації. У вивченні загальних відомостей про мову доцільно

використовувати інтерактивні карти, відеофрагменти, інтерактивні вправи на платформах тощо. О. Моргун і А. Підласий зазначають, що «позитивний результат від використання ІКТ у навчальному процесі можливий лише за умови пріоритету педагогічної ідеї, підкорення техніки педагогіці» [41, с. 117].

Застосування медійних технологій сприяє посиленню міжпредметних зв'язків, розвитку інформаційної компетентності учнів. Робота з матеріалами, аналіз телепередач, соціальних мереж, реклами та блогів дозволяє побачити мову як динамічне суспільне явище, що функціонує в різних жанрах і стилях. *Наприклад, учні можуть порівнювати мовні засоби у виступах телеведучих, блогерів і користувачів соціальних мереж.* Це дає змогу осмислити відповідність мовлення до норм літературної мови, визначити доречність і вплив медіа на свідомість людини. У такий спосіб формуються навички аналітичного читання й слухання, а також здатність самостійно оцінювати інформацію й мовну поведінку. Важливими в медійній освіті є творчі завдання, наприклад виготовлення рекламних текстів, афіш чи колажів.

Технології проектного навчання є продуктивними та дозволяють учням самостійно або в групах досліджувати питання, показувати результати й робити висновки. *Наприклад, міні-проект «Українська мова в моєму регіоні: проблеми й перспективи»*, що допомагають учням не лише закріпити знання, а й сформувати навички, розвинути здібності. На думку О. Пехоти, «проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів» [42, с. 150], тому вважаємо доцільним її застосування в процесі вивчення загальних відомостей про мову. Однак, деякі методисти зазначають, що проекти на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти потрібно зараховувати до методів навчання [14, с. 15].

Продуктивними є технології проблемного навчання, які забезпечують глибше засвоєння загальних відомостей про мову, активізують мислення учнів і формують навички самостійного аналізу. Вони передбачають постановку проблеми, висунення гіпотез, пошук і опрацювання інформації, висновкування.

Під час вивчення теми «Походження української мови» учні можуть дослідити зв'язок української мови з іншими або доводити самотійність її розвитку, спираючись на історичні, лінгвістичні й картографічні джерела.

Отже, застосування сучасних технологій у процесі вивчення загальних відомостей про мову в закладах загальної середньої освіти є важливою умовою реалізації особистісно орієнтованого підходу. Воно сприяє не лише кращому засвоєнню теоретичних понять, а й розвитку вміння використовувати здобуті знання в різноманітних життєвих ситуаціях. Технології, що передбачають активну пізнавальну діяльність, співпрацю, обговорення, аналіз і творчість, створюють умови для формування в учнів критичного ставлення до мовних явищ, усвідомлення ролі мови в суспільстві, а також відповідального ставлення до її розвитку й збереження. Запровадження технологій навчання забезпечує варіативність форм роботи, врахування індивідуальних особливостей учнів, стимулює їхню мотивацію до навчання.

Висновки до другого розділу. Реалізація методичної системи вивчення загальних відомостей про мову передбачає поєднання різноманітних методів та технологій з урахуванням вікових особливостей учнів і специфіки матеріалу. Ефективність значною мірою залежить від правильного вибору і застосування прийомів, які сприяють не лише засвоєнню теоретичних знань, а й розвитку практичних умінь і навичок. Традиційні методи навчання є невід'ємною складовою, але їх поєднання з інтерактивними і творчими формами підвищує активність учнів. Завдяки такому різнобічному підходу школярі отримують можливість краще усвідомлювати явища, критично мислити, аналізувати і застосовувати знання у різних ситуаціях.

Важливу роль відіграють життєво зорієнтовані завдання, що забезпечують практичне спрямування навчання. Вони допомагають учням побачити зв'язок між мовою як предметом вивчення і її застосуванням у житті, що стимулює мотивацію та інтерес. Виконання таких завдань активізує пізнавальну діяльність і допомагає учням усвідомити значущість мови як інструменту спілкування.

Сучасні технології відіграють важливу роль у підвищенні якості навчання. Інформаційно-комунікаційні технології, інтерактивні та проєктні технології роблять навчання більш динамічним. Вони дозволяють врахувати індивідуальні потреби учнів, підтримувати їхню активність та самостійність. Застосування ІКТ розвиває цифрові компетентності, які є важливими у сучасному світі. Уроки стають цікавими і ефективними, що впливає на рівень засвоєння матеріалу.

Отже, реалізація методичної системи навчання загальних відомостей про мову на основі поєднання різноманітних методів і сучасних технологій створює умови для розвитку мовної компетентності учнів. Це дозволяє сформувати не лише теоретичні знання, а й практичні навички використання мови у повсякденному житті та подальшій освітній і професійній діяльності. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації до навчання, активізує пізнавальну діяльність і допомагає учням стати більш впевненими і компетентними користувачами рідної мови.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО МОВУ В 10-11 КЛАСАХ

3.1. Зміст і структура експериментально-дослідного навчання за розробленою методикою

Перевірка ефективності теоретичних положень, обґрунтованих у попередньому розділі, передбачає організацію й проведення дослідної роботи. Передусім варто з'ясувати прогнозований результат, визначити мету і завдання експериментальної роботи, обрати місце (заклад загальної середньої освіти) та залучити учасників експерименту (учнів), провести дослідження, уроки на досліджувану тему та методично правильно побудувати їх для якісного навчання, а також оцінити результати і дійти висновків про ефективність раніше висвітлених нами теоретичних положень.

Прогнозований результат експериментального навчання за розробленою методикою: сформованість у старшокласників знань, умінь і навичок із вивчення загальних відомостей про мову, здатності аналізувати мовні явища, застосовувати знання на практиці, розвивати мовну культуру та формувати комунікативну компетентність в сучасному українському суспільстві.

Основна мета дослідження полягала в розробленні та перевірці ефективності методичної системи навчання загальних відомостей про мову та оптимального добору принципів, форм, методів, засобів і технологій навчання на уроках української мови в 10–11 класах.

Гіпотеза, за якою навчання загальних відомостей про мову в старшій школі буде ефективним, якщо:

- 1) удосконалювати зміст навчання загальних відомостей про мову;
- 2) здійснювати навчання на дослідницьких засадах, формуючи в учнів здатність спостерігати, аналізувати й робити висновки про мовні явища;
- 3) упроваджувати систему спеціальних завдань і вправ, спрямованих на

формування мовних умінь, розвиток мовної гнучкості, логічного мислення та лінгвокреативності учнів;

4) застосовувати продуктивні технології навчання, зорієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, стилістичного чуття та мовної культури старшокласників.

Відповідно до мети й загальної гіпотези дослідження визначено такі завдання експерименту:

1) вивчити стан вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах закладів загальної середньої освіти;

2) виявити початковий рівень знань, умінь і навичок учнів;

3) проаналізувати програмне та підручникове забезпечення вивчення досліджуваної теми у 10-11-х класах;

4) розробити й обґрунтувати модель методичної системи навчання загальних відомостей про мову на уроках української мови в старшій школі;

5) обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність реалізації методичної системи навчання загальних відомостей про мову;

6) визначити ефективні форми, методи, засоби й технології навчання загальних відомостей про мову в 10–11 класах;

7) перевірити результативність розробленої методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в старшій школі;

8) опрацювати й проаналізувати результати експериментального навчання;

9) скорегувати теоретичні й методичні рекомендації щодо вивчення загальних відомостей про мову в закладах загальної середньої освіти.

Організовуючи експериментальну роботу, зважаємо на те, що розроблення методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10 – 11 класах здійснюватиметься на засадах особистісно зорієнтованого й діяльнісно - компетентнісного підходів, шляхом використання традиційних і нетрадиційних методів навчання української мови, упровадження комплексу вправ і завдань, застосування сучасних освітніх технологій, спрямованих на формування в учнів мовної та комунікативної компетентностей.

Дослідну роботу проведено на базі Кам'янець-Подільського ліцею №3 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області у 10-х класах. Для розробки методики ми керувалися програмою «Українська мова. 10–11 класи: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, укладачі якої Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко [54] та підручниками з української мови профільного рівня та рівня стандарту.

Дослідження проводилося поетапно (табл. 3.1). На підготовчому етапі теоретично осмислено тему, проаналізовано наукову літературу з мовознавства, педагогіки та психології, узагальнено досвід навчання української мови, розглянуто навчальні програми та підручники. Визначено об'єкт, предмет, гіпотезу та завдання дослідження, розроблено методику експерименту та підготовлено дидактичні матеріали для експериментальних уроків.

Констатувальний етап передбачав діагностику початкового рівня знань, умінь і навичок учнів з вивчення загальних відомостей про мову, анкетування учнів та аналіз уроків, а також розроблення критеріїв ефективності експериментального навчання. На цьому етапі моделювалася методична система навчання та формувався комплекс прийомів, методів і технологій.

Формувальний етап був спрямований на апробацію методичної системи на уроках української мови, підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу, розвиток умінь, пізнавальної активності та творчого мислення учнів.

На контрольному етапі перевірялася ефективність методичної системи, визначався рівень сформованості знань та умінь учнів, проводився аналіз результатів та коригування. У процесі експерименту застосовувалися теоретичні, емпіричні та статистичні методи дослідження.

Таблиця 3.1

Етапи педагогічного експерименту

№ з/п	Етап експерименту	Зміст етапу	Методи наукового дослідження
1	Підготовчий етап	<ul style="list-style-type: none"> -теоретичне осмислення теми дослідження; - аналіз наукової літератури; -визначення об'єкта, предмета, гіпотези, завдань і методів дослідження; - визначення бази дослідження; - розроблення методики; - підготовка дидактичних матеріалів та комплексу навчально-методичного забезпечення для експериментального навчання тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> -вивчення наукової літератури; -аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, систематизація та інші; -вивчення педагогічного досвіду вчителів української мови.
2	Констатувальний етап	<ul style="list-style-type: none"> -розроблення критеріїв і показників ефективності навчання; -проведення діагностики початкового рівня знань і вмінь учнів; -анкетування учнів закладу загальної середньої освіти; -аналіз уроків та навчальних матеріалів; -моделювання методичної системи навчання загальних відомостей про мову; -розроблення програми експериментального навчання; -створення моделі методичної системи навчання загальних відомостей про мову в ЗЗСО. 	<ul style="list-style-type: none"> -спостереження за уроками; -опитування, бесіди, анкетування; -аналіз робіт; -моделювання методичної системи навчання; -тестування; -оцінювання й самооцінювання; -педагогічний експеримент; -статистична обробка даних.
3	Формувальний етап	<ul style="list-style-type: none"> -апробування методичної системи навчання загальних відомостей про мову; -створення відповідних педагогічних умов для ефективного впровадження системи; -аналіз динаміки формування знань, умінь і навичок учнів; -корекція методичних прийомів і завдань. 	<ul style="list-style-type: none"> -спостереження за уроками; -тестування; -аналіз робіт учнів; -оцінювання й самооцінювання; -педагогічний експеримент; -статистична обробка результатів.
4	Контрольний етап	<ul style="list-style-type: none"> -перевірка ефективності розробленої методичної системи; -визначення рівня знань, умінь і навичок учнів за результатами експерименту; -проведення кількісно-якісного аналізу отриманих результатів; -урахування пропозицій та відгуків здобувачів освіти; 	<ul style="list-style-type: none"> -спостереження за освітнім процесом; -тестування та оцінювання; -аналіз, синтез, індукція, дедукція, систематизація й інші; -статистичні методи.

		-узагальнення дослідження та висновків дослідного навчання.	результатів формулювання експериментально-
--	--	---	--

Отже, метою експерименту є перевірка ефективності розробленої методичної системи навчання загальних відомостей про українську мову в старших класах. Було визначено та охарактеризовано завдання підготовчого, констатувального, формувального й контрольного етапів педагогічного експерименту, що дозволило послідовно оцінити ефективність застосування різних методів, прийомів і технологій навчання та забезпечити системність і результативність освітнього процесу.

3.2. Організація констатувального етапу педагогічного експерименту

На констатувальному етапі педагогічного експерименту ми визначили мету, завдання, гіпотезу та основні напрями дослідження, пов'язані з перевіркою ефективності розробленої методики вивчення загальних відомостей про мову у старших класах. Основним на цьому етапі є теоретичне обґрунтування системи вправ і методичних прийомів, які забезпечують підвищення рівня засвоєння мовознавчих відомостей і формування в учнів цілісного уявлення про мову як суспільне явище та систему.

Під час цього етапу ми здійснили аналіз чинних програм з української мови для 10–11 класів [53; 54], вивчили психолого-педагогічні особливості старшокласників, узагальнили науково-методичні підходи до проблеми формування мовної компетентності. На основі аналізу було розроблено методику, що поєднує традиційні й інноваційні форми та методи навчання.

Метою цього етапу є:

- виявити стан засвоєння загальних відомостей про мову учнями 10 – 11 класів закладів загальної середньої освіти, зокрема проаналізувати чинні навчальні програми з української мови, підручники та методичні посібники,

матеріали уроків (плани-конспекти), а також з'ясувати думку вчителів-словесників і учнів щодо організації роботи над цією темою за допомогою анкетування;

- визначити рівень знань і вмінь старшокласників у галузі загальних відомостей про мову шляхом виконання діагностувальних завдань, що дозволить оцінити ступінь сформованості мовної компетентності й готовності застосовувати ці знання на практиці.

Гіпотеза дослідження полягала в тому, що якщо у процесі вивчення загальних відомостей про мову застосовувати розроблену систему вправ і методичних прийомів, побудовану на принципах свідомості, систематичності, науковості та діяльнісного підходу, то рівень мовної компетентності зросте.

Для з'ясування думок учителів і учнів про ефективність вивчення загальних відомостей про мову на констатувальному етапі педагогічного експерименту проведено анкетування (*анкети подано в додатках А.1–А.2*).

Опитування учнів 10–х класів засвідчило, що більшість респондентів ($\approx 80 - 90 \%$) визнають необхідність і важливість вивчення загальних відомостей про українську мову для успішного засвоєння курсу рідної мови. Водночас 65 % учнів зазначили, що їм достатньо прикладів із шкільних підручників та практичних завдань для розуміння основних мовознавчих понять, проте 35 % відчують труднощі через складність термінології та недостатню кількість інтерактивних вправ.

Щодо форм навчальної діяльності, учні надають перевагу комбінації практичних завдань і роботи в групах, водночас менш ефективними вважають монотонні пояснення та занотовування теоретичного матеріалу. Більшість респондентів ($\approx 88 \%$) пропонують збільшити кількість інтерактивних вправ, творчих завдань і роботи з текстами різних функційних стилів для кращого засвоєння матеріалу.

Опитування вчителів української мови і літератури свідчить, що лише 27 % респондентів відчують достатній рівень теоретичної підготовки, 27 % – вважають її недостатньою, а 46 % вагаються з оцінкою. Практичні навички та

методичні вміння в більшості респондентів (81 %) оцінюються як середній рівень, високий рівень визначили лише 10–13 %.

Вчителі також підкреслюють необхідність акцентування на практичних аспектах навчання: виконання вправ, аналіз текстів, застосування інтерактивних методів, групової та проєктної роботи. 86 % респондентів підтримують те, що необхідно видозмінити та удосконалити уроки вивчення загальних відомостей про мову в 10-11 класах.

Отже, опитування учнів і вчителів засвідчує:

- потребу в оновленні та розширенні навчально-методичного забезпечення (підручники, посібники, інтерактивні матеріали);
- важливість практичної діяльності та інтерактивних методів для кращого засвоєння матеріалу;
- недостатній рівень теоретичної та методичної підготовки вчителів, що впливає на ефективність навчання;
- позитивне ставлення до проєктної, групової та дослідницької діяльності як форми поглибленого опанування теми.

Результати дослідження підкреслюють необхідність системного поєднання теоретичної підготовки, практичних вправ та інноваційних методів навчання для формування компетентної мовної особистості учнів старшої школи.

На базі Кам'янець-Подільського ліцею №3 Кам'янець-Подільської міської ради проведено констатувальний зріз із учнями 10-х класів щодо засвоєння загальних відомостей про українську мову. У дослідженні брали участь два 10-х класи:

- експериментальна група (10–Б, 20 учнів) – навчалася за розробленою нами методикою;
- контрольна група (10–А, 20 учнів) – навчалася за традиційною програмою без спеціально розробленої методики.

Перед початком експериментального навчання нами було здійснено початкову діагностику рівня обізнаності учнів щодо ключових аспектів мовної освіти в Україні, зокрема статусу української мови, особливостей її розвитку та

історичного становлення. Метою проведення діагностувальних завдань стало визначення рівня сформованості в учнів базових уявлень про українську мову як державну, її суспільні функції, місце в освітньому просторі, а також знань із історії української мови (походження, етапи розвитку, мовні норм тощо).

Для цього була застосована діагностична робота, спрямована на виявлення розуміння таких основних понять, як мова, мовлення, історія мови, мовна політика, мовна норма тощо (*додаток А.3*).

Зміст перевірки охоплював такі аспекти:

- узагальнене уявлення про мову, зокрема про українську як державну мову України, її роль у становленні національної ідентичності;

- знання з історії української мови: походження, етапи розвитку, впливи, формування літературної норми тощо;

- застосування норм сучасної української літературної мови під час виконання практичних завдань: аналізу мовних явищ, редагування висловлювань, конструювання зв'язних текстів різних стилів.

У процесі виконання діагностувальних завдань в учнів виникли типові труднощі, які засвідчили недостатню сформованість загальномовних понять. Найпоширенішими були: нечітке розуміння різниці між мовою й мовленням, плутання функцій мови та мовних рівнів, фрагментарність знань про історію української мови. Частина старшокласників відчувала труднощі під час редагування, тлумачення мовних явищ тощо. Отримані результати дозволили визначити початковий рівень сформованості знань (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Рівень засвоєння загальних відомостей про мову на початковому етапі експерименту

Рівень засвоєння знань учнів	Критерії оцінювання у %	Експериментальна група (10-Б)	Контрольна група (10-А)
Високий (усвідомлене оперування поняттями, уміння узагальнювати, робити висновки)	90-100%	3 учні (15%)	4 учні (20%)
Достатній (знання основних понять, незначні труднощі у застосуванні)	70-89%	7 учнів (35%)	8 учнів (40%)
Середній (фрагментарні знання, труднощі у встановленні зв'язків між поняттями)	50-69%	6 учнів (30%)	5 учнів (25%)
Низький (поверхове уявлення про тему, невміння застосовувати знання)	Менше 50%	4 учні (20%)	3 учні (15%)
Усього:		20 учнів (100%)	20 учнів (100%)

Аналіз результатів дослідного навчання, отриманих під час констатувального етапу експерименту, дає підстави для таких висновків:

1. Початковий рівень знань учнів експериментальної та контрольної груп виявився приблизно однаковим, що підтвердило об'єктивність подальшого порівняння результатів і забезпечило надійність оцінювання ефективності розробленої методики. Водночас загальний рівень підготовки старшокласників засвідчив наявність істотного розшарування показників.

2. Було зафіксовано труднощі у практичному застосуванні теоретичних понять, зокрема невміння встановлювати зв'язки між елементами мовної системи, плутання базових лінгвістичних термінів, фрагментарність знань та труднощі у дотриманні мовних норм. Учні впевненіше відтворювали теоретичні положення, ніж застосовували їх у мовленнєвих ситуаціях.

3. Отримані результати підтвердили потребу у впровадженні спеціальної методики, спрямованої на систематизацію знань старшокласників, формування цілісного уявлення про мову як систему. Зважаючи на результати робіт учнів і анкетування вчителів та учнів, розроблено й теоретично обгрунтовано модель методичної системи навчання української мови.

Отже, констатувальний етап експерименту підтвердив необхідність розроблення методичної системи вивчення загальних відомостей про мову, що зорієнтовано на підвищення рівня знань учнів, а ми мали змогу перейти до формувального етапу педагогічного експерименту, на якому була впроваджена розроблена методика.

3.3. Перебіг формувального етапу педагогічного експерименту

На формувальному етапі педагогічного експерименту здійснено апробацію методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в старших класах, що передбачала поєднання традиційних та інноваційних підходів, використання сучасних ІКТ, інтерактивних методів і життєво зорієнтованих завдань. Створено необхідні умови для її ефективного функціонування, а також визначено комплекс методичних заходів щодо її успішної реалізації у старшій школі.

Експериментально-дослідне навчання організовувалося за таких умов:

1) учні експериментального класу опановували загальні відомості про мову відповідно до запропонованої методичної системи, що включала оновлені навчальні матеріали, інтерактивні форми роботи, завдання дослідницького характеру та використання повного комплексу навчально-методичного забезпечення;

2) інші ж вивчали загальні відомості про мову традиційно, без застосування спеціально розроблених інноваційних методичних рішень;

3) за результатами діагностики в експериментальному класі аналізувалася динаміка сформованості предметних знань, мовних умінь і загальної пізнавальної активності старшокласників; аналізувалися труднощі та визначалася потреба в подальшому коригуванні змісту і методів навчання.

Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав проведення уроків на досліджувану тему. Основна мета дослідження полягала в розробленні та перевірці ефективності нашої методичної системи вивчення

загальних відомостей про мову та оптимального добору принципів, форм, методів, засобів і технологій навчання на уроках української мови у 10 класі.

Під час проведення констатувального експерименту ми побачили потребу учнів у глибшому розумінні загальних відомостей про мову, зокрема таких тем як «Мова як суспільне явище. Українська мова в Україні» та «З історії розвитку української мови». Ми вирішили провести два додаткові уроки, оскільки в межах програми рівня стандарт ці питання не розглядаються достатньо повно. Основний матеріал було сконденсовано, виокремлено ключові поняття та наголошено на важливих аспектах функціонування мови в суспільстві та її історичного розвитку. У результаті спостерігалось підвищення інтересу учнів, вони продемонстрували більш усвідомлене розуміння теми, виявили бажання поглиблено вивчати ці питання та самостійно висловили потребу в їх подальшому розгляді на уроках української мови.

Варто зазначити, що під час підготовки до занять враховано вікові особливості учнів старшої школи, їхню потребу в самостійності, критичному мисленні та здатності до узагальнення й аналізу. Основною метою уроків стало формування в учнів цілісного уявлення про місце української мови в суспільстві, її історичний розвиток і функції в сучасному світі.

Під час проведення уроків поєднано традиційні та інтерактивні методи навчання, що відповідає сучасним вимогам методики викладання української мови та забезпечує цілісний розвиток пізнавальних умінь здобувачів освіти. Добір методів ґрунтувався на дидактичних завданнях теми і потребі сформувати в учнів уміння аналізувати мовні явища, розуміти їх суспільну природу, історичну динаміку та соціокультурну значущість, особливо актуальну зараз, коли питання мовної ідентичності та державотворчої ролі української мови набувають особливої ваги.

Серед методів важливе місце посідало пояснення вчителя, що використовувалося для розкриття теоретичних положень теми, зокрема для характеристики мови як суспільного явища, визначення її функцій, а також для уточнення історичних етапів становлення української мови. Бесіда сприяла

активізації пізнавальної діяльності учнів, оскільки ґрунтувалася на системі продуманих запитань, які спонукали школярів формулювати припущення, встановлювати логічні зв'язки, зіставляти факти та узагальнювати. Також учні працювали з статтями, історичними документами, статистичними даними щодо мовної ситуації в Україні, а також опрацьовували офіційні документи. Наприклад, використовували такі завдання:

- Прочитайте статтю Закону України «Про освіту». Які гарантії бере на себе держава стосовно здобуття кожним громадянином освіти?

Стаття 7. Мова освіти

1. Мовою освітнього процесу в Україні в закладах освіти є державна мова.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної, середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти [50, с. 9].

- Опрацюйте уривок зі статті сучасного мовознавця Олександри Серебенської. Сформулюйте основну думку тексту. Чому «суржик» шкідливий для будь-якої мови? Проведіть спостереження за мовленням однокласників, запишіть приклади вживання «суржику». Доберіть правильні варіанти [50, с. 13].

У контексті теми вважаємо необхідним розкрити таке твердження «Мова – явище суспільне», щоб учні могли зрозуміти природу мову, тому що це, як ми зазначали у попередніх дослідженнях «є особливо важливим у контексті шкільної освіти та уроків вивчення загальних відомостей про мову, адже допомагає учням усвідомити соціальну природу мовного явища та його роль у житті суспільства» [33]. Варто звернути увагу на думку М. Кочерган «Мову не можна розглядати і як явище психічне. Оскільки психіка в кожній людини своя, неповторна, то за умови психічної природи мови на світі було б стільки мов, скільки людей. Мова – явище суспільне. Вона виникла в суспільстві,

обслуговує суспільство, є однією з найважливіших ознак суспільства і поза суспільством існувати не може» [36, с. 19–20].

Важливим складником стали інтерактивні методи, що залучали учнів до активної роботи, формували навички співпраці, комунікації та критичного мислення. Такі методи, як «мозковий штурм», «асоціативний куц» та інші стимулювали ініціативність учнів. Водночас ефективність інтерактивних технологій підсилювалася поєднанням різних форм організації освітнього процесу. На уроках поєднувалися індивідуальна, групова та фронтальна робота, що давало змогу охопити різні типи навчальної взаємодії та забезпечити варіативність уроків. Індивідуальна діяльність передбачала самостійне виконання письмових завдань, групова – підготовку мініпроектів, а фронтальну форму роботи застосовували, коли учні брали участь у розв'язанні проблемних запитань, вони пропонували різні варіанти розв'язання, перевіряли їх, обґрунтовували свою відповідь, розвивали найвдаліші варіанти, відкидали неправильні. Особливо продуктивним був метод діалогу. Учні виконували таке завдання: *на основі інформації про походження мови побудуйте діалог у формі запитань і відповідей «Українці – звідки ми і наша мова»* [50, с. 36]. Поєднання методів із різними формами організації навчання забезпечило високий рівень динаміки уроку, мотивувало та допомагало учням глибше усвідомити зміст загальних відомостей про мову.

На уроках використовували технології ситуативного моделювання: *«Уявіть ситуацію: ви організовуєте соціальну кампанію для популяризації української мови серед однолітків. Яку інформацію ви будете використовувати, щоб довести, що вона – важлива і які дії»*. Таке завдання спонукало їх планувати конкретні дії, аргументовано обґрунтовувати вибір форм і методів комунікації, передбачати реакцію аудиторії та оцінювати наслідки своїх рішень. Водночас це сприяло розвитку критичного мислення, здатності аналізувати мовні явища, оцінювати їхнє значення в соціальному та культурному контексті, а також формувало в учнів уміння узагальнювати отримані знання та застосовувати їх у практичній діяльності. Можна було б

запропонувати ще такі ситуації: *Ви вирішуєте конфліктну ситуацію, коли однокласники порушують мовні норми у своєму блозі або уявляєте себе журналістом, який пише статтю про мовну політику України.*

Використання технології ситуативного моделювання дозволяло інтегрувати теоретичні знання з практичними навичками, стимулювало самостійність учнів, підвищувало мотивацію до навчання та формувало стійкий пізнавальний інтерес до вивчення української мови як складника національної ідентичності та культурної самобутності.

Для підвищення пізнавального інтересу учнів залучено різноманітні засоби навчання: презентація, відеофрагменти, карти та інше. Як зазначають дослідники, «Методично правильна взаємодія слова вчителя та аудіовізуальних засобів є найсуттєвішою умовою цілеспрямованого, високоефективного засвоєння навчальної інформації. Саме вчитель, виходячи із змісту навчальної теми та можливостей учнівського колективу, визначає, що саме потрібно використати, з якою дидактичною метою і коли (на якому етапі уроку) звернутися до того чи іншого аудіовізуального засобу, продумує можливості переходу від одних методичних прийомів (технічні засоби) до інших (розповідь, бесіда, організація самостійної роботи учнів)» [58, с. 61]. *Наприклад, на один з уроків учні створювали мультимедійну презентацію на одну з тем «Мовний портрет сучасного старшокласника», «Мовне обличчя мого міста (села)».*

У процесі обговорення учні виявили зацікавлення і продемонстрували активність: охоче дискутували, наводили приклади з повсякденного життя, звертали увагу на вплив мови на культуру та національну свідомість. Отож вони сприймають українську мову не лише як навчальний предмет, а як важливий складник власної ідентичності.

Отже, як засвідчили результати експерименту, учні досягли значного підвищення рівня знань порівняно з початковими показниками. Якщо на початку вони володіли лише поверховими знаннями про мову як суспільне явище і не могли аргументовано пояснити її роль у житті народу, то після

проведених занять вони змогли самостійно визначати ознаки мови як суспільного явища, описувати основні етапи її розвитку, пояснювати роль української мови у її державності. Старшокласники зазначили, що ці заняття допомогли їм глибше усвідомити значення мови в житті людини.

3.4. Результати експериментального навчання

Результати експериментального навчання визначають за допомогою критеріїв, показників результативності та методів педагогічного діагностування та оцінювання. Основне, що учень повинен знати, розуміти, вміти застосовувати. Вони підлягають вимірюванню й кількісній оцінці, що дає змогу здійснювати об'єктивний контроль ефективності навчання.

На нашу думку, показниками успішного засвоєння загальних відомостей про мову в старшій школі є:

- сформованість системних знань про мову як суспільне явище;
- розуміння її функцій, рівневої будови та одиниць;
- уміння здійснювати елементарний і поглиблений аналіз мовних явищ;
- здатність застосовувати мовознавчі поняття під час виконання навчальних і комунікативних завдань;
- уміння висловлювати власні судження щодо природи мови;
- навички роботи з текстами;
- виконання навчальних проектів і дослідницьких мінізавдань.

До критеріїв зараховували володіння мовознавчою термінологією, розуміння особливостей мовних рівнів, уміння пояснювати мовні факти, аналізувати систему мови, визначати її суспільні функції. Критерієм ефективності навчання загальних відомостей про мову визначено відповідність знань, умінь і навичок старшокласників вимогам навчальної програми.

Вимірювання результатів дослідження здійснювалося за такими рівнями:

1. Високий (10-12 балів) – усвідомлене, системне та аргументоване виконання завдань, які потребують складних логічних операцій.

2. Достатній (7-9 балів) – здатність інтерпретувати мовні факти та розв'язувати більшість завдань.

3. Середній (4-6 балів) – часткове володіння навчальним матеріалом, труднощі в аналізі мовних явищ.

4. Елементарний (1-3 бали) – фрагментарні знання, виконання лише простих завдань.

Під час дослідного навчання проводили початкову та підсумкову перевірку рівня засвоєння загальних відомостей про мову. Початкову перевірку здійснювали на констатувальному етапі, де і було визначено, що попри однаковий початковий рівень учнів експериментальної й контрольної груп, їхня підготовка була нерівномірною. Старшокласники добре знали теорію, але не вміли застосовувати її на практиці, плутали терміни та не встановлювали зв'язків між мовними явищами. Це засвідчило фрагментарність їхніх знань і підтвердило потребу в методиці, що формує системне розуміння мови й практичні мовні вміння. Такі результати стали основою для розроблення методичної системи навчання загальних відомостей про українську мову.

Результати засвідчили позитивну динаміку: зросла частка учнів, які досягли високого та достатнього рівнів, зменшилася кількість тих, хто перебував на елементарному рівні. В експериментальному класі приріст показників був більш вираженим, ніж у контрольних, що підтверджує ефективність запропонованої методики формування загальних відомостей про українську мову в старшій школі.

Результати перевірки засвідчили, що високий рівень мають 30%, а під час констатувального лише 15%; достатній рівень – 40 % (порівнюючи з початковою перевіркою знань показники зросли на 5%), середній рівень показали 20% учнів, що на 10% менше ніж на початковому рівні, а елементарний рівень також зменшився на 10%, оскільки його виявили 10% учнів (під час констатувального етапу 20%). Результати контрольної групи теж продемонстрували позитивну динаміку, але не настільки продуктивну, що відбито в табл. 3.3. У дужках подано різницю в показниках порівняно з

констатувальним етапом.

Таблиця 3.3

Результати виконання завдань учасниками експерименту (у %)

	Високий	Достатній	Середній	Елементарний
10-Б (експериментальна група)	30 (+15)	40 (+5)	20 (-10)	10 (-10)
10-А (контрольна група)	25 (+5)	50 (+10)	15 (-10)	10 (-5)

Узагальнення результатів експерименту переконує, що застосування розробленої методики є необхідним і педагогічно обґрунтованим. Порівняння показників початкового й підсумкового етапів доводить: у експериментальній групі значно зросла частка учнів з високим і достатнім рівнями, тоді як кількість учнів із середнім та елементарним рівнями суттєво зменшилася. Така позитивна динаміка свідчить, що методика не лише підвищує якість знань, а й сприяє вирівнюванню навчальних досягнень, усуваючи значні прогалини у підготовці.

Кфективність упровадженої методики полягає в тому, що вона забезпечує системне засвоєння матеріалу, формує міцні практичні вміння, підсилює аналітичні компетентності та допомагає учням цілісно бачити мовну систему. Результати експерименту підтверджують, що без удосконаленого підходу такої якісної динаміки досягти було б неможливо, тому використання розробленої методики є не лише доцільним, а й необхідним для підвищення ефективності вивчення загальних відомостей про мову. Динаміку показників знань у вивченні загальних відомостей про мову експериментальної та контрольної групи на початку й на завершення експерименту показано в табл. 3. 3. Можемо побачити, що результати педагогічного експерименту підтвердили дієвість розробленої методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах. Застосована методика забезпечила суттєве підвищення якості знань учнів, розвиток умінь аналізувати мовні явища та використовувати теоретичні положення на практиці.

Таблиця 3.4

**Порівняння результатів завдань на констатувальному й
контрольному етапі експерименту (у %)**

Рівні Етапи	Високий			Достатній			Середній			Елементарний		
	Констатувальний	Контрольний	Відхилення	Констатувальний	Контрольний	Відхилення	Констатувальний	Контрольний	Відхилення	Констатувальний	Контрольний	Відхилення
10-Б (експериментальна група)	15	30	15	35	40	5	30	20	10	20	10	10
10-А (контрольна група)	20	25	5	40	50	5	25	15	10	15	10	5

Ефективність навчання загальних відомостей про мову зростає за умов системної, поетапної роботи, побудованої на сучасних підходах і принципах мовної освіти. Важливим чинником результативності стало впровадження комплексу вправ, спрямованих на формування системного бачення мови, вироблення практичних умінь оперувати мовним матеріалом, удосконалення мовної грамотності та критичного мислення.

Отже, розроблена методична система є доцільною для широкого впровадження в освітню практику, оскільки сприяє формуванню глибокого, усвідомленого й цілісного розуміння мови як складної, структурованої та функціональної системи, що є основою мовної компетентності сучасного старшокласника.

Висновки до третього розділу. Результати констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність розроблення цілісної системи вивчення загальних відомостей про мову. Доведено, що традиційні моделі подання недостатньо забезпечують належний рівень розуміння учнями характеру мови, її функцій, ролі в розвитку нації й особистості, особливо у контексті сучасних викликів українського суспільства.

Мета експериментальної методики полягала в перевірці ефективності запропонованої методичної системи вивчення загальних відомостей про мову в старшій школі та перевірці гіпотези, що ґрунтувалася на припущенні про залежність результативності навчання від моделювання змісту, упровадження поетапної організації засвоєння матеріалу, оптимального добору форм, методів і засобів, а також від активного застосування інноваційних технологій.

На основі визначених критеріїв окреслено рівні сформованості мовознавчої компетентності: високий, достатній, середній і початковий. Вони встановлювалися за показниками: обсяг та якість знань, здатність аналізувати мовні явища, уміння застосовувати знання на практиці, рівень самостійності мислення, розвиток мовленнєвої та комунікативної компетентностей, сформованість оцінних суджень і креативність у виконанні завдань.

Результати формувального етапу експерименту підтвердили ефективність запропонованої методичної системи: зафіксовано стійку позитивну динаміку зростання рівня підготовки учнів, розширення їхніх знань про властивості мови, підвищення мотивації до її вивчення, розвиток умінь застосовувати мовні поняття у власному мовленні та навчально-практичній діяльності.

Отже, розроблена методична система є раціональною, перспективною та такою, що сприяє формуванню в учнів цілісних уявлень про природу мови, розвитку їх комунікативної, інформаційної, громадянської та культурної компетентностей. Вона сприяє становленню мовного світогляду, формує ціннісне ставлення до української мови та підсилює готовність старшокласників до участі в суспільному й культурному житті України.

ВИСНОВКИ

У роботі теоретично обґрунтовано, розроблено і перевірено ефективність методичної системи формування в учнів цілісного уявлення про мову як суспільне, культурне й національне явище. Проведене дослідження дало змогу комплексно проаналізувати сучасні теоретико-методичні засади вивчення загальних відомостей про мову в 10–11 класах закладів загальної середньої освіти та обґрунтувати ефективність розробленої методичної системи.

З огляду на виклики, які постали перед українською освітою в умовах повномасштабного вторгнення, підвищення якості мовної освіти, розвиток комунікативної, соціокультурної та мовленнєвої компетентностей набувають особливої уваги. Тому методика вивчення загальних відомостей про мову потребує оновленого, науково обґрунтованого підходу, здатного забезпечити стійкість мовної ідентичності старшокласників, їхнє критичне мислення, здатність до рефлексії та застосування знань у реальних ситуаціях.

У теоретичній частині роботи узагальнено наукові підходи до осмислення змісту тем пов'язаних з вивченням загальних відомостей про мову, проаналізовано мовні знання, що становлять її основу, окреслено функції мови та її роль у житті суспільства. Попри наявний науково-методичний доробок з цієї проблематики, аналіз літератури засвідчив, що окремі аспекти вивчення цієї теми в старшій школі залишаються недостатньо розробленими, насамперед це про формування ціннісного ставлення до мови, використання інноваційних методів, які сприяють розвитку уміння аналізувати мовні явища і співвідносити їх з реальними мовленнєвими ситуаціями.

Проведений аналіз дозволив дійти висновку, що подальша модернізація шкільної мовної освіти потребує створення методичної системи, здатної об'єднати теоретичні знання про мову з діяльнісним, комунікативним та компетентнісним підходами. Таку систему розроблено й апробовано в процесі науково-методичної роботи. У її основі поєднання різноманітних методів, прийомів, технологій та форм роботи, що забезпечують засвоєння загальних відомостей про мову в різних видах навчальної діяльності. Важливими є міжпредметні зв'язки з історією, культурологією, психологією, соціологією, що дозволяє підкреслити роль мови в історичному поступі українського народу, у формуванні культурної пам'яті, у ствердженні державності.

У практичному блоці доведено, що сучасний урок вивчення загальних відомостей про мову не може базуватися лише на матеріалах підручника з української мови. Сучасний учень потребує такого освітнього середовища, де поєднано традиційні й інтерактивні методи, а теоретичний матеріал

опрацьовується через практичні кейси, життєво зорієнтовані завдання, групову роботу, дискусії, аналіз текстів тощо. Особливо ефективним у процесі формування системних знань про мову виявилось використання проблемно-пошукових завдань, інтерактивних вправ, інформаційно-комунікаційних технологій. Вони мотивують учнів, сприяють розвитку їхньої пізнавальної активності, забезпечують глибше розуміння складних мовознавчих понять.

Реалізація розробленої методики здійснювалася відповідно до чинних навчальних програм, враховуючи вікові та психологічні особливості старшокласників. Розроблено й проведено уроки для поглиблення знань учнів про мову та її історію. Результати довели, що запропонована методика сприяє формуванню цілісних уявлень про мову як знакову систему та соціальний феномен. Виконання учнями комплексних, аналітичних і творчих завдань сприяло розвитку вмінь оперувати поняттями, систематизувати інформацію, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між мовними явищами. Важливо, що учні почали краще розуміти, як мовна система функціонує в реальному житті, як мовні зміни відображають суспільні процеси, як українська мова розвивалася історично та які чинники впливають на цей розвиток сьогодні.

Ефективність методики підтверджено результатами аналізу навчальних досягнень учнів. Зросла кількість тих, хто демонструє стійкі теоретичні знання із загальних відомостей про українську мову, здатність застосовувати їх у практичних мовленнєвих ситуаціях, уміння формулювати власні судження про мовні явища, аргументувати свою позицію. Результати педагогічного експерименту засвідчили, що запропонована система навчання є методично виваженою, сприяє формуванню активної пізнавальної діяльності, підвищує інтерес до української мови та формує усвідомлене ставлення до неї як до важливої складової національної ідентичності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів складної й багатовимірної проблеми методики вивчення загальних відомостей про мову. Подальших наукових пошуків потребують питання формування ціннісного

ставлення до мови через застосування медійноосвітніх технологій, впровадження міждисциплінарних проєктів, удосконалення цифрової складової уроків, створення електронних навчальних ресурсів, здатних забезпечити індивідуалізацію освітньої траєкторії учнів. Актуальним є також розроблення методик, спрямованих на формування стійкої мовної ідентичності старшокласників в умовах інформаційної війни та гібридних впливів.

Отже, сучасний урок загальних відомостей про мову має ґрунтуватися на принципах інтерактивності, науковості, національної спрямованості, мотиваційної насиченості, психологічної комфортності й педагогічної підтримки. Він має будуватися як діалог між учителем і учнями, як партнерська взаємодія, у центрі якої – особистість дитини, її потреби, інтереси, цінності та можливості. Успішність формування системних мовних знань значною мірою залежить від ретельно дібраних методів і прийомів, які відповідають віковим особливостям старшокласників і вимогам сучасної освіти. Усе це підтверджує доцільність і ефективність розробленої методичної системи, яка може бути рекомендована для широкого впровадження в практику навчання української мови в старшій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2018. 208 с.
2. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2010. 208 с.
3. Азарова Л. Є. Мова як генетичний код нації. *Записки з українського мовознавства. Українська ментальність. Діалог світил.* Одеса : Астропринт, 2003. Вип. 12. С. 154–161.

4. Бакум З. Методичні ідеї Івана Олійника в становленні й розвитку української лінгводидактики. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. № 1. С. 40–44.
5. Біляєв О., Вашуленко М., Плахотнік В. Концепція мовної освіти в Україні. *Рідна школа*, 1994. №9. С. 71–77
6. Бондаренко Н., Косянчук С. Українська патріотика: тексти і завдання. 5– 11 класи: навчально-методичний посібник. Київ : Фенікс, 2024. 144 с.
7. Бондаренко Н., Косянчук С. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ : Фенікс. 2022. 64 с.
8. Ворон А., Ворон В. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 10 кл. закладів заг. сер. освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.
9. Ворон А., Ворон В. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.
10. Герман В., Сердюк К. Інтерактивні технології як сучасний підхід до організації навчання української мови в школі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2022. № 9–10. С. 26–37.
11. Глазова О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2018. 224 с.
12. Глазова О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2019. 224 с.
13. Голуб Н. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*, 2015. №1. С. 107–118.
14. Голуб Н. Метод проектів у навчанні української мови. *Українська мова і література в школі*, 2013. № 8. С. 15–19.
15. Голуб Н., Горошкіна О., Новосьолова В. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.

16. Голуб Н., Новосьолова В. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. Освіти. Київ : Педагогічна думка, 2018. 200 с.
17. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*, 2013. №3. С. 7–10.
18. Горошкіна О. Роль шкільного підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання української мови учнів ліцею. *Українська мова і література*, 2018. №3. С. 2–7.
19. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/oftenrequested/state-/standards/> (Дата звернення: 02. 09. 2025 р.)
20. Дженджеро О. Використання технологій опрацювання дискусійних питань у підготовці майбутніх учителів старшої школи. *Український педагогічний журнал*, 2021. № 3. С. 86–92.
21. Дженджеро О. Інтерактивні технології колективно-групового навчання на уроках української мови в старшій школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 2009. Вип. 3. С. 53–61.
22. Дженджеро О. Застосування інтерактивних технологій на уроках української мови в старшій школі (на прикладі опрацювання дискусійних питань). *Українська мова і література в школі*, 2014. №2 (112). С. 19–23.
23. Доскач С., Костик Л. Загальна та вікова психологія : навчально-методичний посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. 256 с.
24. Дружененко Р. Функціональна основа навчання синтаксису простого речення майбутніх учителів української мови і літератури. *Освітологічний дискурс*, 2015. №1(9). С. 104–115.
25. Європейські цінності в українській освіті: виклики та перспективи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 28-29 травня 2021) / за ред. Тупахіної О. Запоріжжя : Видавничий дім

- «Гельветика», 2021. 182 с.
26. Життєва компетентність особистості: навчально-науковий посібник / за ред. Сохань Л., Єрмакова І., Несен Н. Київ : Богдан, 2003. 502 с.
27. Заболотний О., Заболотний О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Генеза, 2018. 192 с.
28. Заболотний О., Заболотний О. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Генеза, 2019. 240 с.
29. Заброцький М. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : МАУП, 1998. 92 с.
30. Караман С., Караман О. Проблема підручникотворення для профільної школи у науковому полі української лінгводидактики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*, 2012. Вип. 9. С. 202–206.
31. Караман С., Тихоша В. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії. *Дивослово*, 2001. №4. С. 36-38.
32. Ковальчук А. Еволюція поглядів на природу мови: від О. Потебні до сучасних дослідників. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*, 2025. Вип. 15.
33. Ковальчук А. Методичні аспекти вивчення загальних відомостей про моак в 10–11 класах закладів загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*, 2025. Вип. 15.
34. Ковальчук А. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти на

- уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 14. С. 28-31.
35. Ковальчук А. Формування життєвих компетентностей учнів під час вивчення загальних відомостей про мову в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. 19. С. 116-118.
36. Кочерган М. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2014. 368 с.
37. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. 410 с.
38. Кучерук О. Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови: навчальний посібник. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2007. 182 с.
39. Меньших О., Петренко Ю. Особливості психофізіологічних функцій учнів старшого шкільного віку : монографія. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2015. 176 с.
40. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / колектив авторів за редакцією Пентилюк М.: Пентилюк М., Караман С., Караман О., Горошкіна О., Бакум З., Барахтян М., Гайдаєнко І., Галетова А., Коршун Т., Нікітіна А., Окуневич Т., Решетилова О. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
41. Моргун О., Підласий А. Комп'ютерний підручник як новий дидактичний засіб. *Педагогіка і психологія*, 1994. № 1. С. 117–124.
42. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / Пехота О., Кіктенко А., Любарська О. та ін.; за заг. ред.. Пехоти О. Київ : А.С.К., 2002. 255 с.

- 43.Пасічник О. Використання інноваційних освітніх технологій на уроках української мови і літератури. *Реалії та перспективи розвитку сучасної освіти: із досвіду роботи українських вчителів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, Україна, 08 липня 2020 року). Житомир : Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. С. 82–87.
- 44.Пентилюк М., Окуневич Т. Сучасний урок української мови. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
- 45.Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
- 46.Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. Пентилюк М. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
- 47.Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984> (Дата звернення: 02. 09. 2025 р.).
- 48.Руденко О. Життєва компетенція учнів у вимірі освітніх інновацій. *Вивчаємо українську мову та літературу*, 2007. №24. С. 2–5.
- 49.Сахацька В. Інтерактивні платформи як інструмент для покращення навчання української мови. *Global trends in the development of educational systems: proc. 3rd Intern. sci. pract. conf. (Bergen,21–24jan.2025)*. Bergen: International Science Group, 2025. С. 146–152.
- 50.Українська мова (профільний рівень): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти / Караман С., Горошкіна О., Караман О., Попова Л. Харків : Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.
- 51.Українська мова (профільний рівень): підручник для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Караман С., Горошкіна О., Караман О., Попова Л. Харків : Видавництво «Ранок», 2019. 272 с.
- 52.Українська мова та літератури. Профільна середня освіта. Основний/поглиблений рівень для закладів загальної середньої освіти: модельна навчальна програма / Голуб Н., Горошкіна О., Богданець-

- Білокаленко Н. Київ, 2025. 60 с.
53. Українська мова. 10–11 класи. Рівень стандарту: програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання / авт. колектив: Голуб Н., Котусенко О., Горошкіна О., Новосьолова В. й ін. Київ, 2017. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/> (Дата звернення: 15. 07. 2025 р.).
54. Українська мова. 10–11 класи: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія / укладачі: Мацько Л., Груба Т., Семенов О., Симоненко Т. Київ, 2017. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818/> (Дата звернення: 15. 07. 2025 р.).
55. Український правопис 2019 року. НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.
56. Ушинський К. Твори: в 6 т. Т. 4. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Київ : Рад. школа, 1952. 518 с.
57. Хом'як А., Кліш П. Психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності старшокласників. *Науковий вісник. Серія : Педагогічні науки*. 2012. № 8. С. 81–87.
58. Чашко Л. Взаємозв'язок аудіовізуальних інформаційних засобів та слова вчителя. *Педагогіка і психологія*, 1997. № 2 (15). С. 59–67.
59. Шевчук С. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Ірпінь : ТОВ «Видавництво «Перун», 2018. 256 с.
60. Ющук І. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2018. 208 с.
61. Ящук І. Формування життєвої компетентності старшокласників загальноосвітніх шкіл України : дис ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2001. 215 с.

